

Asmenų, turinčių proto ir/ar
psychosocialinę negalią
procedūrinių teisių stiprinimas
baudžiamojoje teisėje

LIETUVOS SITUACIJOS ANALIZĖ

Dovilė Juodkaitė

2017 metai

Turinys

1. Įvadas	4
2. Studijos tikslas ir metodologija	6
2.1. Tyrimo metodai.....	7
3. Nacionalinė politika ir teisinis reglamentavimas	8
3.1. Teisinis reglamentavimas	8
3.2. Politika ir programos, skirtos proto ir psichosocialinės negalios asmenų procesinių teisių užtikrinimui baudžiamajame procese	18
3.3. Proto ir psichosocialinės negalios asmenų teisių apsaugos srityje veikiančios organizacijos ir kiti asmenys	19
3.4. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistema	20
4. Teisiniai ir praktiniai Rekomendacijų įgyvendinimo aspektai nacionaliniu mastu	21
4.1. Tinkami vertinimo mechanizmai nustatant asmenų pažeidžiamumą	21
4.2. Pažeidžiamo asmens samprata	23
4.2. Apsaugos garantijos ikiteisminio tyrimo metu	34
5. Išvados ir rekomendacijos	48
5.1. Teisinė pagalba.....	48
5.2. Standartinis teisių laiškas	49
5.3. Asmens pažeidžiamumo nustatymas	49
5.4. Specialiųjų teisių užtikrinimas pažeidžiamiesiems asmenims	49
5.5. Mokymai	50
5.6. Vaizdo ir garso įrašai	50
5.7. Socialinio tyrimo išvada.....	50
Bibliografija	51
Priedas Nr. 1	53
Priedas Nr. 2	54
Priedas Nr. 3	55

Leidinio rengėjai dėkoja už pagalbą renkant ir analizuojant duomenis Linai Garbenčiūtei, Aurelijai Auškalnytei, Benui Žukauskui; už įžvalgas, komentarus ir vertingus patarimus dr. Rokui Uscilai, Monikai Nemanytei, Aidi Gudavičiui ir Dianai Gumbrevičiūtei.

Paremta Europos Sąjungos

Teisingumo ir vartotojų reikalų generalinio direktorato

Už šio leidinio turinį atsako tik jo autorė ir jis jokių būdu neatspindi Europos Komisijos nuomonės.

1. Įvadas

Asmenų, dalyvaujančių baudžiamajame procese procesines teises ir garantijas Lietuvoje reglamentuoja 2002 m. kovo 14 d. priimtas Baudžiamojo proceso kodeksas (toliau BPK)¹ BPK įtvirtina teises įtariamųjų ir kaltinamųjų viso baudžiamojo proceso metu.

Aktyvus bei sąžiningas naudojimas procesinėmis teisėmis užtikrina teisingą ir teisėtą baudžiamąjį procesą. Baudžiamojo proceso tikslų įgyvendinimas gali būti efektyvus tik tuo atveju, jeigu griežtai laikomasi baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų.

Baudžiamajame procese įtariamai arba kaltinami padarę nusikalstamą veiką asmenys turi tam tikras įstatymais nustatytas, garantuojamas ir saugomas teises, kurias realizuojant jie tampa aktyviais ir pilnaverčiais proceso dalyviais. Todėl itin svarbu užtikrinti jiems informacijos pateikimą skirtingose baudžiamojo proceso stadijose.

Tarptautiniais standartais ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) praktika pripažįstamos kai kurių grupių įtariamųjų ar kaltinamųjų specifinės reikmės ir dėl to kylantis jų pažeidžiamumas. Asmuo gali būti pažeidžiamas dėl to, kad jis negali veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese: „veiksmingas dalyvavimas šiomis aplinkybėmis suponuoja tai, kad kaltinamasis apskritai suvokia teismo proceso pobūdį ir bylos jam svarbą, taip pat ir baismės, kuri gali būti nustatyta, svarbą“. Pabrėžiama, kad reikia stiprinti pažeidžiamų asmenų teises baudžiamosiose bylose: „svarbu skirti ypatingą dėmesį įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, kurie negali suprasti ar stebėti proceso turinio ar prasmės, pavyzdžiui, dėl jų amžiaus, psichinės ar fizinės būklės“².

Priežastys, dėl kurių suaugęs asmuo gali negalėti veiksmingai dalyvauti teismo procese gali būti įvairios, pavyzdžiui, tai gali būti psichikos liga arba fizinis, raidos sutrikimas. ES valstybėse narėse nėra standartinės pažeidžiamo suaugusio asmens baudžiamajame procese apibrėžties. Suinteresuotieji subjektai paprastai pripažįsta, kad kai kuriems žmonėms reikia specialių apsaugos priemonių baudžiamajame procese, kad jie suprastų savo teises ir jomis naudotųsi. Jei žmonės nesupranta proceso ar tokių veiksmų, kaip prisipažinimas, padarinių dėl to, kad nenustatytas jų pažeidžiamumas arba netaikomos specialios apsaugos priemonės, atsiranda šalių nelygybė, todėl sumažėja tikimybė, kad šių asmenų byla bus nagrinėjama teisingai ir sąžiningai. Jei nebūtų imtasi ES lygmens veiksmų,

¹ Baudžiamojo proceso kodeksas// Valstybės žinios 2002, Nr. [37-1341](#)

² KOMISIJOS KOMUNIKATAS EUROPOS PARLAMENTUI, TARYBAI, EUROPOS EKONOMIKOS IR SOCIALINIŲ REIKALŲ KOMITETUI IR REGIONŲ KOMITETUI Europos Sąjungos įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių garantijų darbotvarkės įgyvendinimo pažanga. Europos baudžiamosios teisenos erdvės pagrindų stiprinimas /COM/2013/0820 final. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52013DC0820>

visoje ES išliktų nevienodo lygio apsauga. Todėl vienintelis būdas Komisijai garantuoti siekių užtikrinti proporcingumo ir subsidiarumo principus bei poreikio padidinti pažeidžiamų asmenų apsaugos lygį pusiausvyrą – pateikti rekomendaciją, kuria būtų stiprinamos pažeidžiamų asmenų pagrindinės teisės baudžiamajame procese³.

2013 m. lapkričio 27 d. Europos Komisija (EK) priėmė rekomendaciją dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose⁴. Rekomendacijų tikslas - paskatinti valstybes narės sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl savo amžiaus, psichinės ar fizinės būklės arba kitokios negalios negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, procesines teises. Rekomendacijoje nurodyta, kad valstybės narės per 36 mėnesius nuo pranešimo turi informuoti Komisiją apie priemones, kurių imtasi šiai rekomendacijai įgyvendinti.

Rekomendacijos esmė – sukurti vertinimo mechanizmus, siekiant užtikrinti, kad pažeidžiami asmenys būtų nustatomi ir pripažįstami ir kad baudžiamajame procese būtų tenkinamos jų specifinės reikmės. Rekomenduojama, kad vertinimą atliktų nepriklausomas ekspertas ir būtų užtikrinama, kad būtų tinkamai nustatomas konkretaus asmens pažeidžiamumas ir pripažįstamos jo specifinės reikmės.

Kalbant apie pažeidžiamų asmenų tinkamų apsaugos priemonių nustatymą, rekomendacijoje valstybės narės raginamos nustatyti konkrečias apsaugos priemones, atsižvelgiant į vertinimą – pavyzdžiui, privalomą advokato skyrimą, tinkamo trečiojo asmens pagalbą, policijos apklausos garso ir vaizdo įrašymą ir medicininę pagalbą.

Vadovaujantis Europos Sąjungos teisėkūros taisyklėmis, ES institucijos gali priimti penkių rūšių teisės aktus, kurių vieni yra įstatymo galią turintys, kiti - jos neturintys aktai. Teisiškai privalomi aktai: reglamentai; direktyvos; sprendimai. Tuo tarpu neprivalomi teisės aktai yra rekomendacijos ir nuomonės.

Nors pagal teisinę galią rekomendacijos valstybėms narėms nėra privalomos, jos suteikia daugiau lankstumo nei teisiškai privalomi teisės aktai, tačiau rekomendacijomis vis tiek tikimasi suvienodinti ES šalių praktikas. Rekomendacijos siekiant gerinant pažeidžiamų suaugusiųjų procesinių teisių standartus ir didinti tarpusavio pasitikėjimą, įgyvendinimą Komisija vertins, koku mastu valstybės narės ėmėsi priemonių, kad įgyvendintų rekomendaciją per ketverius metus nuo jos paskelbimo, ir, jei

³ KOMISIJOS KOMUNIKATAS EUROPOS PARLAMENTUI, TARYBAI, EUROPOS EKONOMIKOS IR SOCIALINIŲ REIKALŲ KOMITETUI IR REGIONŲ KOMITETUI. Europos Sąjungos įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių garantijų darbotvarkės įgyvendinimo pažanga. Europos baudžiamosios teisenos erdvės pagrindų stiprinimas. Briuselis, 2013 11 27 COM(2013) 820.

⁴ 2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose/ 2013/C 378/02. Prieiga: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32013H1224\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32013H1224(02))

būtina, pasiūlys teisėkūros priemones, kuriomis būtų siekiama pagerinti pažeidžiamų asmenų procesines teises.

Lietuvos Konstitucija numato, kad Lietuvos Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis (Konstitucijos 138 str.), o jei įsigaliojusi tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos, arba esant poreikiui tarptautinei sutarčiai vykdyti turi būti priimti įstatymai ar kiti teisės aktai⁵.

Deja, minėtos rekomendacijose išdėstyti pagrindiniai principai dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose, nebuvo perkelti nei į Lietuvos teisinę bazę, nei taikomi Lietuvos Lietuvos teismų praktikoje taip, kaip turėtų būti, nors jau yra praėję 36 mėnesiai, t.y. apie priemones rekomendacijai įgyvendinti Lietuvos Respublika turėjo informuoti Europos Komisiją, 2016 m. lapkričio-gruodžio mėn. Vienok jokia politinė diskusija ar vieša informacija apie Rekomendacijų perkėlimą į nacionalinę teisę, ar jos įgyvendinimą praktikoje.

2. Studijos tikslas ir metodologija

Nacionalinė studija siekia išanalizuoti esamą situaciją dėl EK rekomendacijos (2013/C 378/02) 8178/2 (toliau Rekomendacija) įgyvendinimo Lietuvoje. Šioje studijoje pateikiama tiek teisinė, tiek praktinė taikomoji Rekomendacijų įgyvendinimo analizė.

Analizėje ypatingas dėmesys skiriamas esamiems vertinimo mechanizmomis, kurių metu nustatomas įtariamojo ar kaltinamojo su intelekto ar psichikos negalia pažeidžiamumas, bei saugikliams ir apsaugos garantijoms, kurios turi būti užtikrinamos šiems asmenims ikiteisminio tyrimo bei teisinio proceso metu (ypač teisinės pagalbos teikimas ir medicininė pagalba, prieinama informacija, kt.). Pagarba ir Rekomendacijų nuostatų, kuriomis siekiama stiprinti pažeidžiamų asmenų gebėjimą suprasti ir veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese, įgyvendinimas prisideda prie šios pažeidėjų grupės baudžiamajame procese diskriminacijos mažinimo.

Bendras tyrimo, kuriuo remiamasi Nacionalinėje studijoje, tikslas yra išsiaiškinti esamas spragas ir trūkumus, konkrečius atvejus ir suformuluoti rekomendacijas nacionaliniu ir Europos Sąjungos mastu, kurios bus pateikiamos galutiniam projekto rengiamame Vadove.

Analizė paremta „Evidence based“ principu, t.y. įrodymais grįstu empiriniu tyrimu (iš pirminių ir antrinių šaltinių) ir dokumentų analize. Empiriniai duomenys buvo renkami panaudojus pusiau

⁵ LR Tarptautinių sutarčių įstatymas // Valstybės žinios, 1999-07-09, Nr. 60-1948

struktūruotus kokybinius interviu su intelekto bei psichikos negalią turinčiais asmenimis, kurie yra ar buvo įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamojoje byloje Pažeidžiamų asmenų apklausos buvo atliekamos laikotarpiu nuo 2016 m. spalio mėn. iki 2017 m. kovo mėn. Siekiant išsiaiškinti kaip užtikrinamos pažeidžiamų asmenų teisės pirmosios grupės apklausose dalyvavo asmenys, kuriems buvo pareikšti įtarimai, jie buvo sulaikyti ir/arba jie dalyvavo teismo procese.

Kiekvienas tyrimo dalyvis pateikė raštišką sutikimą dalyvauti apklausose. Siekiant užtikrinti informacijos prieinamumą sutrikusio intelekto ar psichosocialinę negalią turintiems asmenims, informacija apie projektą bei sutikimo forma buvo parengtos lengvai suprantama kalba. Iš viso apklausti 15 respondentų, kurių amžius nuo 18 iki 65 metų.

Antroji respondentų grupė buvo specialistai baudžiamosios justicijos sistemoje (ypač, ikiteisminio tyrimo, prokuratūros, teismų, medicinos srities atstovais, NVO ir intelekto ar psichikos negalios organizacijos atstovais). Tyrime pasirinkti respondentai buvo arba tiesiogiai dalyvaujantys įtarimų pareiškimo, sulaikymo, tarymo eigoje arba turintys su šia sritimi susijusios patirties. Buvo siekiama atrinkti respondentus iš skirtingų suinteresuotų šalių tai yra asmenų, atstovų dalyvaujančių baudžiamajame procese – teisėsaugos institucijų, teisininkų, nevyriausybinių organizacijų bei akademikų. Tyrimo tikslas nustatyti spragas ir trūkumus esamiems pažeidžiamų asmenų vertinimo mechanizms. Specialistų apklausos buvo atliekamos laikotarpiu nuo 2016 m. spalio mėn. iki 2016 m. gruodžio mėn.

Prieš atliekant interviu gautas raštiškas kiekvieno tyrimo dalyvio sutikimas, kuriame nurodoma kokiems tikslams bus panaudota gauta informaciją.

Dokumentų analizė - informacijos rinkimo būdas, kai pagrindinis informacijos šaltinis yra įvairūs dokumentai. Dokumentų ratas apima tiek statistinius duomenis, kitų tyrimų duomenis, teisės aktus, mokslo darbus ir kt. Šiose studijoje remiamasi Lietuvos mokslininkų moksliniais tyrimais bei straipsniais, naujausiais darbais, taip pat pateikiama statistinė informacija bei atskirų tyrimų rezultatai.

2.1. Tyrimo metodai

Kokybinis pusiau struktūruotas interviu pagal iš anksto sudarytą klausimyną, interviu metu pagal poreikį papildant ir išplečiant klausimus dominančiomis temomis. Duomenų apdorojimui pasirinktas teminės analizės metodas. Šis metodas padėjo atskleisti pagrindines spragas ir trūkumus ikiteisminėse procedūrose abiejų respondentų grupių atžvilgiu.

3. Nacionalinė politika ir teisinis reglamentavimas

3.1. Teisinis reglamentavimas

3.1.1. Bendra šalies baudžiamojo proceso apžvalga

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei kituose įstatymuose, poįstatyminiuose teisės aktuose saugoma Lietuvos Respublikos piliečių bei kitų joje gyvenančių asmenų teisės – teisė į gyvybę, į sveikatą, į asmens laisvės neliečiamybę, asmens būsto neliečiamybę, teisė į laisvę ir pan. Tokios teisės pažeidžiamos įvykdant nusikalstamas veikas. Lietuvos įstatymuose sukurtas ir reglamentuotas mechanizmas užtikrina nusikalstamų veikų atskleidimą, aiškinimą bei nusikalstamas veikas padariusių asmenų baudžiamąjį persekiojimą, nubaudimą. Pagrindinis tokius procesinius veiksmus bei jų atlikimo tvarką nustatantis teisės aktas – Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. Baudžiamasis procesas – tai įstatymo nustatyta tvarka ikiteisminio tyrimo įstaigų, prokuratūros ir teismo institucijų veikla pradedant ir atliekant ikiteisminį tyrimą, vykdant baudžiamąjį persekiojimą, nagrinėjant baudžiamąsias bylas teisme bei vykdant priimtus nuosprendžius.

Procesines baudžiamojoje byloje dalyvaujančių asmenų teises apibrėžia konkretūs baudžiamojo proceso įstatymo – Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso – straipsniai. Aktyvus bei sąžiningas naudojimasis procesinėmis teisėmis užtikrina teisingą ir teisėtą visa baudžiamąjį procesą. Baudžiamojo proceso tikslo įgyvendinimas gali būti efektyvus tik tuo atveju, jeigu griežtai laikomasi baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų.

Baudžiamajame procese įtariamai arba kaltinami padaręs nusikaltimą asmenys turi tam tikras įstatymais nustatytas, garantuojamas ir saugomas teises, kurias svarbu žinoti, kad būtų galima reikalauti išsamios informacijos apie tai, kas vyksta skirtingais baudžiamojo proceso etapais.

Siekiant baudžiamojo proceso tikslų bei užtikrinti asmens teisių apsaugą, daugelyje valstybių pasitelkiama proceso lankstumo idėja, t.y., baudžiamasis procesas diferencijuojamas skirtingais pagrindais, baudžiamojo proceso įstatymais įtvirtinant bendrąją proceso formą ir specifines proceso formas atskirų kategorijų byloms.

Atstovavimas ir gynyba – vieni esminių teisės į teisingą teismą elementų, įtvirtintų įvairiuose tarptautiniuose, regioniniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose. Bendroji nuostata dėl kaltinamųjų ir įtariamųjų teisės į gynybą patiems ar per pasirinktą gynėją nustatyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Europos žmogaus teisių konvencija) 3 dalies b

punkte⁶ bei Europos Sąjungos Chartijos 47 ir 48 straipsniais⁷.

Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso 10 straipsnis įtvirtina įtariamojo, kaltinamojo teisės į gynybą užtikrinimą, nurodant, kad įtariamasis, kaltinamasis turi teisę į gynybą. Ši teisė jiems užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos. Šią galimybę įtariamajam, kaltinamajam įstatymų nustatytais priemonėmis ir būdais gintis nuo įtarimų bei kaltinimų ir imtis reikiamų priemonių užtikrinti jų asmeninių ir turtinių teisių apsaugą privalo užtikrinti teismas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas.

BPK 21 ir 22 str. įtvirtina atitinkamai įtariamojo ir kaltinamojo kaip proceso dalyvių statusą bei jų teises. Įtariamasis turi teisę: žinoti, kuo jis įtariamas; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; duoti parodymus; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus. O atitinkamai kaltinamasis turi teisę: žinoti, kuo jis kaltinamas, ir gauti kaltinamojo akto nuorašą; susipažinti teisme su byla; nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus arba nuorašus; turėti gynėją; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant; nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus; duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pareikštų prašymų; dalyvauti baigiamosiose kalbose, kai nėra gynėjo; kreiptis į teismą paskutiniu žodžiu; apskųsti teismo nuosprendį ir nutartį.

BPK 50 str. įtvirtina teisę pasirinkti gynėją ar jo atsisakyti, apie ką surašomas nustatytos formos protokolas.

Viena iš papildomų proto ir psichikos negalios asmenų kaip pažeidžiamos grupės apsaugos galimybių paminėtina nuo 2012 m. įsigaliojusi Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo ir papildyto Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 361 ir 253¹ straipsniais numatyta socialinio tyrimo išvados panaudojimo nagrinėjant baudžiamąsias bylas galimybė. Socialinio tyrimo išvada yra specialisto parengtas dokumentas, kuriame apibūdinama kaltinamojo ar nuteistojo socialinė aplinka, kriminogeniniai veiksniai, taip pat pateikiama kita informacija, padedanti teismui individualizuoti probacijos sąlygas (BPK 361 straipsnis, Probacijos įstatymo 9 straipsnis). Teisingai bausmei būtinas toks bausmių ir jų skyrimo teisinis reglamentavimas, kuris sudarytų galimybę, teismui jas taikant atsižvelgti į konkrečias baudžiamojoje byloje nustatytas aplinkybes ir individualizuoti kaltininko baudžiamąją atsakomybę. Lietuvos Respublikos teisės aktuose, teismų jurisprudencijoje ir baudžiamosios teisės doktrinoje yra pabrėžiamas baudžiamosios atsakomybės individualizavimo principas⁸. Turi būti įvertintos visos bylos aplinkybės, susijusios ir su padaryta veika, ir su nuteistojo asmenybe: nusikalstamos veikos pavojingumo pobūdis, laipsnis, nuteistojo asmenybės teigiamos ir

⁶ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987).

⁷ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (OL, C 326/391).

⁸ ŠVEDAS, G. Bausmės skyrimo asmeniui, pirmą kartą teisiama už nesunkų arba apysunkį tyčinį nusikaltimą, nuostatos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje. Teisė, 2014, t. 90, p. 8–10, 16.

neigiamos savybės, jo elgesys šeimoje ir visuomenėje, polinkiai, nusikalstamos veikos padarymo priežastys, elgesys po nusikalstamos veikos padarymo, pavyzdžiui: ar jis supranta padarytos veikos pavojingumą ir kritiškai vertina savo elgesį, pripažįsta kaltę ir neneigė jos ikiteisminio tyrimo metu, nesistengė išvengti atsakomybės, savo elgesiu po nusikalstamos veikos padarymo siekė įrodyti, jog ateityje nedarys naujų pavojingų veikų, nėra linkęs kurti konfliktinių situacijų, jo padaryti nusikaltimai yra daugiau atsitiktinio pobūdžio ir neparodo tikrosios vertybių orientacijos, kad jis nuoširdžiai gailisi dėl padarytos veikos, atsiprašo nukentėjusiojo, atlygina padarytą žalą. Šie ir kiti duomenys turi sudaryti prielaidas išvadai, kad nuteistojo resocializacija galima be realaus laisvės atėmimo, kad pakanka nuteistajam paskirti baudžiamojo poveikio priemonę ir (ar) vieną ar kelis įpareigojimus (ar auklėjamojo poveikio priemonę), ribojančius nuteistojo elgesį ir kartu turinčius auklėjamąjį, pataisomąjį poveikį. Nepagrįstai netaikant kaltininkui bausmės vykdymo atidėjimo ir skyrus realią laisvės atėmimo bausmę, jam daroma didelė ne tik tiesioginė (laisvės apribojimas), bet ir netiesioginė (pvz., darbo, pajamų visiškas ar dalinis praradimas, socialinių ryšių nutrūkimas ar susilpnėjimas) žala⁹.

Lietuvoje numatyta galimybė socialinio tyrimo išvadą taikyti ne tik bausmės vykdymo procese, bet ir baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijoje. Probacijos įstatyme, BPK pateikiamas socialinio tyrimo išvados apibrėžimas, kai tokia išvada gali būti rengiama kaltinamajam. Rengiant tokią išvadą vertinama ir nusikalstamo elgesio rizika – atliekamas standartizuotas asmens nusikalstamo elgesio tikimybės ir galimybių ją sumažinti tyrimas (Probacijos įstatymo 2 straipsnio 4 dalis, 9 straipsnio 1 dalies 2 punktas, 10 straipsnis). Tai patvirtina galimybės taikyti aptariamo socialinio tyrimo išvadą reikšmę.

Galimybė panaudoti socialinio tyrimo išvadą nagrinėjant baudžiamąsias bylas Lietuvoje egzistuoja beveik trejus metus, bet iki šiol visoje Lietuvoje buvo parengta tik 14 kaltinamųjų socialinio tyrimo išvadų. Socialinio tyrimo išvados itin retas taikymas nedera su norminiu požiūriu didele šios išvados reikšme atsižvelgiant į konstitucinius teisingumo ir teisinės valstybės principus, baudžiamojo įstatymo nuostatas, suponuojančias baudžiamosios atsakomybės individualizavimo svarbą. Teismas turėtų pavesti parengti socialinio tyrimo išvadą visada, kai kyla abejonių dėl to, ar kaltinamąjį pripažinus kaltu turėtų būti paskirta reali laisvės atėmimo bausmė, ar šios bausmės vykdymas turi būti atidedamas, taip pat esant abejonių dėl tokiu atveju tinkamiausių bausmės vykdymo atidėjimo sąlygų. Baudžiamosios atsakomybės individualizavimas atsižvelgiant į kaltinamojo socialinio tyrimo išvadą skatina teigiamą reakciją į priimtą teismo sprendimą¹⁰.

⁹SOCIALINIO TYRIMO IŠVADA NAGRINĖJANT BAUDŽIAMĄSIAS BYLAS. Ilona Michailovič, Mindaugas Girdauskas. ISSN 2029-4239 (online) Teisės apžvalga. Law review No. 2 (14), 2016, p. 377-395

¹⁰ SOCIALINIO TYRIMO IŠVADA NAGRINĖJANT BAUDŽIAMĄSIAS BYLAS. Ilona Michailovič, Mindaugas Girdauskas. ISSN 2029-4239 (online) Teisės apžvalga. Law review No. 2 (14), 2016, p. 377-395

3.1.2. Konkrečių teisinių nuostatų, susijusių su asmenims su intelekto ar psichikos negalia taikomomis procesinėmis garantijomis, apžvalga

Tarptautiniais standartais pripažįstamų kai kurių grupių įtariamųjų ar kaltinamųjų specifinės reikmės, pavyzdžiui, dėl jų amžiaus, psichinės ar fizinės būklės, ir dėl to kylantis jų pažeidžiamumas argumentuojamas negalėjimu veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese.

Toks išskyrimas yra grindžiamas konstitucine doktrina dėl asmenų lygiateisiškumo principo, kuris leidžia pagrįsti, kad baudžiamojo proceso įstatyme dalyviams (įtariamiesiems, kaltinamiesiems, liudytojams, nukentėjusiesiems) su tam tikrais fiziniiais ar psichiniais trūkumais įtvirtinamas ir taikomas specifinis teisinis reguliavimas, arba papildomos jų interesų apsaugos garantijos. Jos iš esmės susijusios su tuo, kad toks proceso dalyvis dėl riboto procesinio veiksnio ar neveiksnio, pats visiškai ar dalinai negeba ir negali pasinaudoti visomis jam suteiktomis teisėmis, taip pat įvykdyti visų pareigų.

Lietuvos teisės aktuose terminas „pažeidžiamas“ (asmens, ar jų grupės atžvilgiu) traktuojamas skirtingai, naudojami atskiri terminai ar jų junginiai, pvz.:

- Socialiai pažeidžiamas asmuo;
- Socialiai pažeidžiama grupė;
- Socialiai pažeidžiama šeima;
- Socialiai jautrių asmenų grupė.

Baudžiamojoje justicijoje šie terminai nenaudojami, t.y. nei baudžiamasis kodeksas, nei baudžiamojo proceso kodeksas nenumato tokios „pažeidžiamumo“ sąvokos ar apibrėžimo nei nukentėjusiųjų asmenų atžvilgiu, nei įtariamųjų ar kaltinamųjų procesinių garantijų apsaugos kontekste.

Minėti terminai naudojami socialinės apsaugos, vietos bendruomenės veiklos ir paslaugų teikimo, energetikos (pažeidžiamas vartotojas) paslaugų teikimo, statybų ir miestų planavimo, aprūpinimo būstu, socialinio būsto teikimo srityse.

Šiose srityse priimtuose teisės aktuose galima rasti tokių „pažeidžiamumo“ apibrėžimų: „**socialiai pažeidžiamais asmenimis laikomi**: našlaičiai vaikai ir paaugliai iki 18 m.; socialinės rizikos šeimose augantys vaikai ir paaugliai iki 18 m.; skurdą ir skurdo riziką patiriantys vieniši asmenys ir šeimos; **negalią turintys asmenys**; senyvo amžiaus (daugiau negu 65 m.) žmonės; vienišos mamos ar tėvai, auginantys vaikus iki 18 m.; daugiavaikės (turinčios daugiau negu 3 vaikus) šeimos; niekur nesimokantis ir nedirbantis jaunimas iki 29 m.; bedarbiai¹¹.

¹¹ Vietos projektų, įgyvendinamų bendruomenių inicijuotos vietos plėtros būdu, administravimo taisyklės (VVG).

Socialiai atskirtais asmenimis laikomi socialiai pažeidžiami asmenys ir mokyklinio amžiaus vaikai, gyvenantys kaimo vietovėse ir lankantys formaliojo ir neformaliojo ugdymo įstaigas, nutolusias nuo jų gyvenamosios vietos daugiau kaip 3 km.

Kai kur yra apibrėžiamos socialiai pažeidžiamos grupės, kurios apibrėžiamos kaip „**Socialiai pažeidžiamų grupių asmenys** – asmenys, kurie yra jautresni socialiniams ir ekonominiams iššūkiams ir rizikoms bei turi mažiau išteklių su jais sėkmingai susidoroti, pvz., vienišos mamos, vieniši tėvai, šeimos, auginančios vaikus, daugiavaikės šeimos, šeimos, auginančios dvynukus, trynukus, **neįgalieji**, senyvo amžiaus asmenys ir taip toliau“¹².

Taigi asmenys su negalia arba neįgalieji yra priskiriami socialiai pažeidžiamiems asmenims ar jų grupėms, neišskiriant vienos ar kitos negalios.

Dar 1991 m. priimtas Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas¹³ skirtas užtikrinti bendrai neįgaliųjų lygias teises ir galimybes visuomenėje, nustatyti neįgaliųjų socialinės integracijos principus, [...] specialiųjų poreikių nustatymo ir tenkinimo principus.

Šiame įstatyme įtvirtinami pagrindiniai neįgaliųjų socialinės integracijos principai, tokie kaip lygių teisių – neįgalieji turi tokias pačias teises kaip ir kiti visuomenės nariai; lygių galimybių – neįgaliesiems, kaip ir kitiems visuomenės nariams, sudaromos tokios pat galimybės. Tik tais atvejais, kai tokios pat sąlygos ir priemonės yra neveiksmingos, numatomos specialiosios priemonės, gerinančios neįgaliųjų padėtį; diskriminavimo prevencijos – neįgalieji apsaugomi nuo bet kokios diskriminacijos ar išnaudojimo; visapusiško dalyvavimo – visais lygmenimis visi su neįgaliųjų gyvenimu ir veikla susiję klausimai sprendžiami derinant su jais ir (ar) jų atstovais pagal įstatymą bei atsižvelgiant į jų patirtį; kt.

Lietuvos baudžiamojo proceso kodekse yra tik vienintelis straipsnis, kur numatytas asmens pažeidžiamumo pagrindas - nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas. Baudžiamojo procese šių asmenų atžvilgiu formuluojamas “negalėjimas savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą dėl psichinių trūkumų” (LR BPK 51 str. 1 d. 2 p.).

Vadovaujantis šiais specifiniais asmens požymiais (fiziniais ar psichiniais trūkumais), tuomet suteikiamos papildomos interesų apsaugos garantijos¹⁴. BPK nustato ir kai kuriuos bylų, kuriose dalyvauja pažeidžiami asmenys tyrimo ar nagrinėjimo ypatumus, iš kurių paminėtini asmenų, kurie

¹² 2014–2020 metų Europos Sąjungos fondų investicijų veiksmų programos 3 prioriteto „Smulkiojo ir vidutinio verslo konkurencingumo skatinimas“ priemonės Nr. 03.3.1-LVPA-K-838 „Dizainas LT“ projektų finansavimo sąlygų aprašas.

¹³ LR neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas // Valstybės žinios 2004, Nr. 83-2983

¹⁴ būtinas gynėjo dalyvavimas (51 str. 1 d. 2p.; 52 str. 2 d.; 312 str. 6 d.; 316 str. 2 d.; 367 str. 2 d.; 368 str. 3 d.; 396 str. 3 d.); atstovo pagal įstatymą dalyvavimas (53 str.; 312 str. 7 d.; 405 str. 4 d.; 408 str. 2 d.); taip pat papildomi įpareigojimai prokurorui, ginant proceso dalyvių, kurie dėl svarbių priežasčių negali patys pasinaudoti kai kuriomis teisėmis, interesus (117 str.; 167 str. 2 d.; 409 str. 1 ir 2 d.).

negali būti liudytojais nurodymas (79 str., 200 str. 2 d. 1 p.), tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimas (179 str. 3 d.), viešumo principo ribojimus (BPK 9 str. 2 d., 177 str. 1 d.), galimybę paskirti procesinę prievartos priemonę – atidavimą į sveikatos priežiūros įstaigą (141 str.), taip pat numatyti tam tikri teisiamojo posėdžio tvarkos ypatumai (258 str. 2 d.).

Pažymėtina, kad **asmenys su intelekto ar psichikos negalia** jiems tapus įtariamaisiais ar kaltinamaisiais baudžiamajame procese gali atsidurti ir tokiose situacijose, kai jiems bus taikomi specialieji baudžiamųjų ar civilinių teisės normų reglamentuojami režimai, t.y. paskyrus psichiatrinę ekspertizę, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymą ar tiesiog priverstinį psichiatrinį hospitalizavimą ir gydymą psichiatrijos įstaigoje.

Visi šie režimai turi savų specifinių teisinio reglamentavimo niuansų, kurie vienaip ar kitaip susiję, įtakoja asmenų su intelekto ar psichikos negalia teises, numato ar atvirksčiai stokoja apsaugos garantijų.

Laisvės atėmimas asmeniui yra viena griežčiausių valstybės taikomų priemonių. Atsižvelgiant į Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹⁵ 5 str., kuris pateikia baigtinį žmogaus laisvės atėmimo galimybių sąrašą, išskiriamos keliolika asmenų, kuriems atimta laisvė, kategorijų. Be tokių asmenų, kuriems taikomas administracinis sulaikymas, administracinis areštas, sulaikymas, arešto bausmė, terminuotas laisvės atėmimas ir t.t., Lietuvoje priskirtini ir asmenys:

- a) kai jiems baudžiamąja tvarka paskiriamos *stacionarios* (bendro, sustiprinto ar griežto stebėjimo sąlygomis) priverčiamosios medicinos priemonės, jei jie nusikalstamą veiką padarė būdami nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais, taip pat kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to jie negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 98 str., Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 392, 403, 405 str.).
- b) priverstinai hospitalizuoti asmenys, sergantys sunkia psichikos liga, kai jie atsisako hospitalizavimo ir yra reali grėsmė, kad jie savo veiksmais gali padaryti esminę žalą savo ar aplinkinių sveikatai arba gyvybei (vienam mėnesiui, po to pratęsiant po 6 mėn., Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.26 str. 4 d., Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymo¹⁶ 27, 28 str.), taip pat ir laikinai priverstinai hospitalizuoti asmenys iki 2 parų, kol bus gautas teismo leidimas (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.26 str. 4 d., Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 28 str. 1-2 d.); (Civiline tvarka).

¹⁵ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 // Valstybės žinios. - 2000, Nr. 96-3016.

¹⁶ Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. - 1995, Nr. 53-1290 (su vėlesniais pakeitimais).

Ir vienu ar antru atveju galimas laikinas tokių asmenų izoliavimas: pirmuoju atveju, kol bus atlikta ekspertizė, laikantis suėmimui numatytų terminų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 141 str.), antruoju atveju, 2 paroms, kol teismas duos leidimą (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.26 str. 4 d.).

Patalpinimas į sveikatos priežiūros įstaigą.

Asmens atidavimas į psichinės sveikatos priežiūros įstaigą yra viena griežčiausių procesinės prievartos priemonių, todėl šios procesinės priemonės paskyrimo klausimas sprendžiamas laikantis žmogaus teisių apsaugos standartų.

BPK 141 str. reglamentuoja kokia tvarka asmuo gali būti atiduotas į sveikatos priežiūros įstaigą. Straipsnyje įtvirtinama: „jei tiriant ar nagrinėjant baudžiamąją bylą prireikia įtariamajam daryti teismo medicinos ar teismo psichiatrijos ekspertizę...“ Reikia pažymėti, kad asmens atidavimas į medicinos įstaigą yra griežta laisvės apribojimo priemonė ir jai taikomos suėmimą reglamentuojančios taisyklės. Galimos dvi situacijos: pirmoji – kai įtariamasis yra suimtas, antroji – kai įtariamajam nėra paskirtas suėmimas. Pirmuoju atveju, atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą atliekamas ta pačia tvarka kaip ir suėmimas. T.y. prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjas priima nutartį skirti asmeniui kardomąją priemonę – atidavimą į sveikatos priežiūros įstaigą. Sprendžiant nesuimto įtariamojo prievartinio patalpinimo į stacionarią psichinės sveikatos priežiūros įstaigą klausimą, jis turi per 48 val. būti pristatytas ikiteisminio tyrimo teisėjui, kad šis galėtų jį apklausti. Šioje apklausoje turi dalyvauti ir gynėjas. Jei suėmimas paskirtas, tvarka paprastesnė. Tokiu atveju, į sveikatos priežiūros (ekspertizės) įstaigą ikiteisminio tyrimo metu atiduodama prokuroro nutarimu, nes asmens laisvė jau yra suvaržyta ir atidavimu į sveikatos priežiūros (ekspertizės) įstaigą tik pakeičiama tokio asmens sulaikymo vieta. Nutarime turi būti nurodoma atiduodamo ekspertizei asmens anketiniai duomenys, sveikatos priežiūros (ekspertizės) įstaigos, į kurią atiduodama, atidavimo tikslas.

Atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą teismo psichiatrijos ekspertizei atlikti, tai tarsi būtina sąlyga, siekiant nustatyti asmens nepakaltinamumą ar ribotą pakaltinamumą.

Reikėtų pažymėti, kad atidavimas į psichiatrijos įstaigą yra laisvės suvaržymas. LR Konstitucija sako „niekam negali būti atimta ar apribota laisvė, kitaip nei įstatymu“. Todėl reikia turėti svarų įstatyminį pagrindą. BPK sako, kad galima suvaržyti laisvę „jei prireikia daryti...“ Vadinasi, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ikiteisminio tyrimo metu turi sprendžiamąją galią ir tik jie nustato ar „reikia“ asmeniui daryti psichiatrinę ekspertizę¹⁷.

Gavus ekspertinę išvadą, kad asmuo, darydamas baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, dėl psichikos sutrikimo negalėjo visiškai ar iš dalies suvokti pastarosios pavojingumo arba visiškai ir iš dalies negalėjo

¹⁷ Inesa Kovaliukienė, Magistro darbas „Baudžiamojo proceso ypatumai tiriant ir nagrinėjant nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų bylas“, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2011

kontroliuoti savo veiksmų, procesas perauga į priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Taigi teismo psichiatrijos ekspertizės išvada apie asmens nepakaltinamumą arba psichikos sutrikimą, atsiradusį po veikos padarymo ir atimantį jam galimybę suprasti savo veiksmų esmę ar juos valdyti yra pagrindas taikyti priverčiamąsias medicinos priemones.

Atskirame Baudžiamojo proceso kodekso skyriuje išdėstomi priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso ypatumai, nustatantys tiek nusikalstamos veikos tyrimo, tiek bylos nagrinėjimo teisme specifiką.

„Baudžiamojo įstatymo uždrausta veika, padaryta nepakaltinamo asmens, nėra nusikalstama veika.“³¹ Taip nutinka todėl, kad nepakaltinamas asmuo nėra tinkamas baudžiamųjų teisinių santykių dalyvis¹⁸. Vadinasi, šis asmuo materialiaja prasme negali įgyti jokių teisių ir pareigų, susijusių su baudžiamosios teisės reglamentuojamais teisiniais santykiais, o baudžiamojo proceso prasme nepakaltinamas asmuo neįgyja kaltinamojo statuso ir negali naudotis kaltinamajam būdingomis teisėmis¹⁹. Iš principo, eliminuojamos visos galimybės nepakaltinamam asmeniui, kaip nors reikštis procese. Toks išskyrimas grindžiamas tuo, kad šie asmenys nėra kaltinamieji ir nėra kaltinami dėl veikos padarymo. Tačiau bet kuriuo atveju yra sprendžiama apie tokių asmenų socialinių teisių suvaržymą ir tolimesnį jų gyvenimą. Ribotai pakaltinamas asmuo turi kaltinamajam priskiriamą teisių paketą, tačiau teismas turi galimybę nepriimti tokio asmens prašymų, skundų ar įrodymų, bei uždrausti naudotis jam suteiktomis kai kuriomis teisėmis (pvz.: duoti parodymus), remdamasis tuo, kad asmens psichikos sutrikimas jam gali trukdyti dalyvauti procese. Jis gali nesuprasti vykstančių veiksmų svarbos ar netinkamai juos interpretuoti.

Ikiteisminiame tyrime visi įtariamieji asmenys, nepaisant jų turimo pažeidžiamumo bei galimybių juos pripažinti nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu, turi vienodą teisinį statusą. Pradėjus ikiteisminį tyrimą negalima išskirti nepakaltinamų ar ribotai pakaltinamų asmenų. Visi turi įtariamojo teisių paketą.

Kitokia situacija tampa pradėjus bylą nagrinėti teisme priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso tvarka. Įtariamųjų teisinis statusas pasikeičia. Įstatymas neapibrėžia tokio asmens procesinio statuso, jis neišskiriamas, kaip savarankiškas baudžiamojo proceso dalyvis, turintis suinteresuotumą bylos baigtimi, atskirose įstatymo normose nenumatytos jo teisės ir pareigos. Teisės doktrinoje siūloma šį subjektą įvardinti kaip asmenį, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių procesas²⁰

¹⁸ Pagal BK 2 straipsnio 3 dalį „ asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.“

¹⁹ Tokiomis, kaip paskutinio žodžio teisė, teisė duoti parodymus teisme, teikti prašymus, pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus, teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant, susipažinti su bylos medžiaga ar kitais veiksmais.

²⁰ J. Zajančkauskienė Kai kurie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesiniai aspektai//

Apibendrinus pasak J. Kanapeckaitės (J. Zajančkauskienės) priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso ypatumai yra tai, kad tokia procese palyginti su įprastiniu, nėra kaltinamojo, o tėra asmuo, kurio atžvilgiu vykdomas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas. Nėra įstatyme specialios normos, kuri nurodytų kokias procesines teises ir pareigas turi minimi asmenys. Šių asmenų procesinę padėtį galima būtų traktuoti kaip įtariamąjo ar kaltinamojo, tačiau visiškai analogija nėra galima ir priimtina.

Tačiau negalima vienareikšmiškai atmesti tiek ribotai, tiek visiškai nepakaltinamo asmens galimybių aktyviai dalyvauti baudžiamąjoje byloje. Kadangi nepakaltinamumo būsenos apskritai nėra. Ji kiekvieną kartą nustatoma asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, kuris dėl psichikos sutrikimo tam tikram, dažniausiai neilgam laikotarpiui, apimančiam pavojingos veikos padarymo laikotarpį, negali suprasti savo veiksmų pavojingumo, esmės ir (arba) negali jų valdyti. Tai vienkartinis nustatymas ir galioja tik tai vienai nusikalstamai veikai. Jei asmuo padarys kitą nusikalstamą veiką jo nepakaltinamumas bus nustatinėjamas iš naujo²¹. Todėl negalima asmens nepakaltinamumo dėl nusikalstamo veikos padarymo išplėsti į procesinį asmens neveiksnumą. Visais atvejais reikėtų pažvelgti į konkrečias žmogaus galimybes suvokti proceso eigą, ir užtikrinti tokias pačias apsaugos ir procesinių garantijų apimtis ir galimybes.

Lietuvoje nuo 1995 m. galiojantis LR Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas²² nustato asmenų, kurie naudojami psichikos sveikatos priežiūra, teises, psichikos sveikatos priežiūros tvarką ir kontrolę, įskaitant ir asmenų (psichikos ligonių), padariusių visuomenei pavojimą veiką (nusikalstamą veiką).

Pirmiausia įstatymas įtvirtina, kad psichikos ligoniai turi visas politines, ekonomines, socialines ir kultūrines teises. Psichikos ligoniai negali būti diskriminuojami dėl jų psichikos sveikatos sutrikimų.

Įstatyme atskirame skyriuje yra aptariama psichikos ligonių²³, padariusių visuomenei pavojingą veiką (nusikalstamą veiką), psichikos sveikatos priežiūra ir kitos teisės.

Įstatyme nurodyta, kad dėl psichikos ligonių, padariusių visuomenei pavojingą veiką ir pripažintų nepakaltinamais, priverstinio hospitalizavimo ir priverstinio gydymo sprendžia teismas, vadovaudamasis šio įstatymo nuostatomis ir Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu.

Teismas, pagal psichiatrijos įstaigos išvadą nusprendęs, kad asmuo turi būti gydomas priverstinai jį hospitalizavus, privalo nurodyti psichiatrijos įstaigą, kurioje priverstinai turi būti hospitalizuojamas šis asmuo, ir nustatyti priverstinio hospitalizavimo trukmę bei sveikatos priežiūros sąlygas. Priverstinio hospitalizavimo bei priverstinio gydymo klausimą bei jų pratęsimo poreikį teismas svarsto kas 6

Jurisprudencija, 2006 m. Nr. 10(88) psl. 80

²¹ Inesa Kovaliukienė, Magistro darbas "Baudžiamąjo proceso ypatumai tiriant ir nagrinėjant nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų bylas", Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2011

²² LR Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Valstybės žinios, 1995-06-28, Nr. 53-1290

²³ Įstatyme vartojama sąvoka psichikos ligonis (ligonis) reiškia - asmuo, sergąs psichikos liga.

mėnesius.

Teismo nutartimi priverstinai hospitalizuotiems ligoniams, padariusiems visuomenei pavojingą veiką, galioja šio įstatymo reikalavimai, išskyrus teisę pasirinkti psichiatrijos įstaigą, sveikatos priežiūros sąlygas.

Pažymėtina, kad šio įstatymo nuostatos dėl priverstinio hospitalizavimo ir gydymo yra taikomos visiems asmenims (tiek padariusiems, tiek nepadariusiems nusikalstamą veiką), kurie serga sunkia psichikos liga ir atsisako hospitalizavimo, todėl jie gali būti hospitalizuojami prievarta jeigu yra reali grėsmė, kad jis savo veiksmais gali padaryti esminę žalą: savo sveikatai, gyvybei; aplinkinių sveikatai, gyvybei. Esant nurodytoms aplinkybėms, pacientas gali būti priverstinai hospitalizuotas ir priverstinai gydomas psichiatrijos įstaigoje ne ilgiau kaip dvi paras be teismo leidimo. Jeigu per dvi paras teismas leidimo neduoda, priverstinis hospitalizavimas ir priverstinis gydymas turi būti nutraukti. Apie priverstinį hospitalizavimą psichiatrijos įstaigos administracija nedelsdama praneša paciento atstovui.

Pažymėtina, kad LR Civilinis kodeksas²⁴ 2.26 str. Neleistinumas apriboti fizinio asmens laisvę įtvirtina, jog jeigu asmuo turi psichikos sutrikimą ir yra reali grėsmė, kad jis savo veiksmais ar neveikimu gali padaryti esminės žalos savo ar aplinkinių sveikatai ar gyvybei bei turtui, jis gali būti priverstinai hospitalizuotas, bet ne ilgiau kaip tris darbo dienas.

Tokia skirtingų teisės aktų nuostatų kolizija ir skirtingi terminai dėl teismo leidimo priverstinei hospitalizacijai ir gydymui išdavimo yra nuo 2016 m. sausio 1 d. kuomet įsigaliojo LR Civilinio kodekso pakeitimai²⁵.

Vadovaujantis LR Civilinio proceso kodekso nuostatomis bylos dėl teismo leidimo pratęsti asmens priverstinį hospitalizavimą ir (ar) priverstinį gydymą nagrinėjamos žodinio proceso tvarka. Nagrinėjant bylą žodinio proceso tvarka, teismo posėdžio eiga nefiksuoja.

Teismui nagrinėjant bylą dėl teismo leidimo pratęsti asmens priverstinį hospitalizavimą ir (ar) priverstinį gydymą arba bylą dėl teismo leidimo pratęsti asmens būtinąjį hospitalizavimą ir (ar) būtinąjį izoliavimą, būtina, kad asmeniui, kurio priverstinį hospitalizavimą ir (ar) priverstinį gydymą arba būtinąjį hospitalizavimą ir (ar) būtinąjį izoliavimą prašoma pratęsti, atstovautų advokatas. Bylą teismas išsprendžia priimdamas nutartį. Teismo nutartis išduoti leidimą apeliacine tvarka neskundžiama ir įsiteisėja nuo priėmimo dienos. Taigi šiuo atveju, įstatyminės nuostatos užkerta kelią asmeniui skusti teismo sprendimą ir taip apginti savo teisę į laisvę ir saugumą.

Laikas, kai asmuo yra priverstinai hospitalizuotas ir(ar) gydomas psichiatrijos ligoninėje civiline tvarka yra prilyginamas laisvės apribojimui, tačiau ne visuomet taikomos tokios pačios apsaugos garantijos kaip laisvės apribojimui (suėmimui, laisvės atėmimui) jį taikant baudžiamosios justicijos srityje. Paminėtina, kad tiek LR Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas, tiek LR Civilinis kodeksas įtvirtina

²⁴ LR Civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

²⁵ Civilinio kodekso pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2015-04-10, Nr. 5573.

atsakomybę asmenims, neteisėtai apribojusiems fizinio asmens laisvę, kurie tokiu atveju privalo atlyginti jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą.

Komiteto prieš kankinimus ir kitokį nežmonišką, žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) ataskaitose Lietuvai²⁶ išreikta kritika, jog teismo leidimuose pratęsti asmens priverstinį hospitalizavimą ir (ar) priverstinį gydymą nurodoma, kad teismo sprendimas yra neskundžiamas. Tuo tarpu kituose teismo sprendimuose nurodomas septynių dienų apskundimo terminas. Toks nevienodas teismų įstatymo nuostatų interpretavimas ir procesinių garantijų taikymas užkerta kelią pažeidžiamiems asmenims apginti savo pažeistas teises ir laisvės bei saugumo apsaugą.

3.2. Politika ir programos, skirtos proto ir psichosocialinės negalios asmenų procesinių teisių užtikrinimui baudžiamajame procese

Lietuvoje Teisingumo ministerijai yra pavesta formuoti valstybės politiką nacionalinės teisinės sistemos plėtros, civilinės teisės, civilinio proceso, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso, suėmimo, bausmių ir probacijos vykdymo, kt. srityse. Bei organizuoti, koordinuoti ir kontroliuoti šios valstybės politikos įgyvendinimą (užtikrinimo) srityse. Taigi, būtent Teisingumo ministerija yra atsakinga už tarptautinių sutarčių, įtvirtinančių naujas nuostatas šiose srityse harmonizavimą su Lietuvos nacionaliais teisės aktais, ir vėliau jų įgyvendinimą. Taip pat ir bausmių vykdymo politikos formavimą, Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų sistemos priežiūrą.

Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija formuoja valstybės politiką viešojo saugumo (viešosios tvarkos, vidaus tarnybos, valstybės sienos apsaugos, saugomo asmens statusą turinčių asmenų apsaugos ir kt.) srityse, organizuoja, koordinuoja ir kontroliuoja jos įgyvendinimą. Taip pat tvirtina strategines policijos veiklos programas ir kontroliuoja jų vykdymą²⁷.

Paminėtina, kad nepaisant to, kad tiek ikiteisminio tyrimo tyrėjams, prokurorams bei teismų atstovams yra organizuojami įvairūs mokymai, siekiant jų kompetencijų ir specialųjų žinių didinimo, vienok nebuvo organizuoti nei vieni mokymai susiję su šios Rekomendacijos nuostatomis bei įgyvendinimo reikalavimais teisėsaugos sistemos pareigūnams ir specialistams.

²⁶ Europos komiteto prieš kankinimus, nežmonišką ir žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) ataskaita Lietuvos Respublikos Vyriausybei apie 2012 m. lapkričio 27 - Gruodžio 4 d. vizito rezultatus. CPT/Inf (2014) 18.

²⁷ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos nuostatai patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 14 d. nutarimu Nr. 291 (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. spalio 13 d. nutarimo Nr. 1465 redakcija).

3.3. Proto ir psichosocialinės negalios asmenų teisių apsaugos srityje veikiančios organizacijos ir kiti asmenys

Lietuvoje proto ar psichosocialinės negalios asmenų teises ir interesus atstovauja net keletas nevyriausybinų organizacijų²⁸. Šios organizacijos atstovauja asmenų interesus įvairiose gyvenimos srityse, įskaitant ir baudžiamosios justicijos procese. Tačiau šios organizacijos neturi nei žmoniškųjų, nei finansinių resursų, nei pakankamų specialių žinių siekiant apsaugoti ir atstovauti individualius kiekvieno proto ar psichosocialinę negalią turinčio asmens poreikius, jų teises ir interesus baudžiamajame procese.

Neretai nemažą vaidmenį saugant ir atstovaujant viešąjį interesą bei užtikrinant proto ar psichosocialinę negalią turinčių žmonių teises vaidina bendrosios žmogaus teisių organizacijos, tokios kaip Lietuvoje veikiantis Žmogaus teisių centras bei Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Paminėtina, kad Žmogaus teisių centras itin daug dėmesio skiria neapykantos kalbos ir neapykantos kurstymo prieš visas pažeidžiamas grupes nusikaltimams identifikuoti bei tinkamai įvertinti, diskriminavimo apraiškų visų pažeidžiamų grupių (įskaitant ir proto bei psichikos sutrikimų turinčių asmenų) atžvilgiu mažinimui ir/ar naikinimui.

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) siekdamas, kad nacionaliniai teisės aktai ir jų taikymo praktika atitiktų tarptautinius žmogaus teisių įsipareigojimus, atlieka tyrimus, teikia pasiūlymus teisės aktams, rengia ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių priežiūros institucijoms, imasi bylų teismuose strateginiais žmogaus teisių klausimais, teikia ekspertines konsultacijas ir teisinę paslaugas, organizuoja konvencinius ir nuotolinius mokymus teisėsaugos pareigūnams ir kitiems valstybės institucijų atstovams.

Viena iš pagrindinių ŽTSI veiklos sričių: diskriminacijos draudimas (negalios, lyties, lytinės orientacijos, etninės kilmės ir kitais pagrindais) bei įtariamųjų ir kaltinamųjų teisės (teisė į informaciją ir teisinę gynybą, suėmimas, sąlygos laisvės atėmimo įstaigose).

Paminėtina, kad Žmogaus teisių stebėjimo institutas 2015 m. atliko išsamų suėmimo taikymo Lietuvoje tyrimą, kurio metu stebėjo suėmimo skyrimo posėdžius teisme, analizavo baudžiamųjų bylų medžiagas bei apklausė teisėjus, prokurorus ir advokatus.

Bendrai vertinant situaciją, 2015 m. vasarą buvo reformuota suėmimo taikymo tvarka, siekiant šioje srityje užtikrinti geresnę žmogaus teisių apsaugą. Patį suėmimą pastaruosius keletą metų linkstama

²⁸ Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija "Viltis" yra viena seniausių ir didžiausių negalios nevyriausybinų organizacijų Lietuvoje, veikiančių nuo 1989 m. Psichosocialinę negalią turinčius asmenis Lietuvoje atstovauja Lietuvos Psichikos Negalios Žmonių Bendrija "Giedra" bei Lietuvos sutrikusios psichikos žmonių globos bendrija.

taikyti vis mažiau: per 2014 m. buvo suimti 1642 žmonės, tai – mažiausias skaičius per pastaruosius 10 metų. O 2015 m. suimtųjų skaičius sumažėjo dar ketvirtadaliu²⁹.

Šie pokyčiai atspindi registruoto nusikalstamumo statistiką³⁰, kai 2014 m. registruotos 83007 nusikalstamos veikos, o 2016 m. jau 55184, t.y. mažėjimas net 33,5 proc.

Teismai tenkina daugiau nei 9 iš 10 prokurorų prašymų suimti, taigi prokurorui nusprendus, kad žmogų reikia patalpinti į laisvės atėmimo įstaigą, apsiginti galimybių yra labai nedaug. Viena iš to priežasčių – itin prasta suimamų asmenų teisių gynyba teisme. Dauguma įtariamųjų neišgali patys pasisamdyti advokato, todėl jiems skiriamas valstybės finansuojamas gynėjas. Deja, šie advokatai neretai savo pareigas atlieka prastai – į bylos nagrinėjimą atvyksta visiškai nepasiruošę, o su atstovaujama žmogumi pirmą kartą susitinka teismo salėje.

3.4. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistema

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas suteikia teisę kiekvienam teisėtai Lietuvoje gyvenančiam asmeniui teisę į nemokamą pirminę teisinę pagalbą (teisinę konsultaciją). Savivaldybės administracijos tarnautojai, darbuotojai, taip pat advokatai ar specialistai iš viešųjų įstaigų, su kuriais savivaldybė yra pasirašiusi sutartį, asmeniškai patars, kaip išspręsti ginčą be teismo, informuos apie teisės sistemą, įstatymus ir kitus teisės aktus, padės parengti taikos sutartį ir užpildyti antrinės teisinės pagalbos prašymą. Pirminė teisinė pagalba Jums turi būti suteikta iš karto. Jei tokios galimybės nebus, Jums bus pranešta apie kitą priėmimo laiką, kuris turi būti ne vėlesnis kaip 5 dienos nuo kreipimosi. Asmenys, norintys gauti pirminę teisinę pagalbą, turi kreiptis į savivaldybę pagal savo deklaruotą gyvenamąją vietą.

Antrinė teisinė pagalba (dokumentų rengimas, gynyba ir atstovavimas bylose, įskaitant vykdymo procesą, atstovavimas išankstinio ginčų sprendimo ne teisme atvejais) suteikiama tik tiems asmenims, kurių pajamos nesiekia tam tikrų finansinių lygių. Yra du teisinės pagalbos finansavimo lygiai. Jei Jūsų pajamos ir turtas neviršys pirmojo finansavimo lygio, gausite nemokamą advokatą, jei neviršys antrojo – 50 procentų išlaidų kompensuos valstybė. Jūsų turto ir pajamų lygį nustatys valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, įvertinusi Metinėje pajamų ir turto deklaracijoje antrinei teisinei pagalbai gauti ir Jūsų prašyme pateiktus duomenis. Dėl valstybės finansuojamo advokato paskyrimo kreipkitės

²⁹ Kalėjimų departamento statistika: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metines.html

³⁰ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika. <http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?lang=lt&rt=1>

į savivaldybei priskirtą valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybą su prašymu, kurį Jums gali padėti užpildyti pirminės teisinės pagalbos specialistas³¹.

Valstybės garantuojama teisinė pagalba neretai tampa pagrindiniu ir svarbiausiu įrankiu ir galimybe užtikrinti asmenų su proto ar psichikos negalia teisių apsaugą baudžiamosios justicijos srityje. Vienok, daug klausimų ir problemų kelia valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatų teikiamų paslaugų kokybė.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 10 str. įtvirtina Lietuvos advokatūros funkcijas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos srityje. Lietuvos advokatūra, siekdama padėti užtikrinti efektyvų antrinės teisinės pagalbos teikimą, tikrina antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų, advokatų padėjėjų veiklos kokybę pagal Lietuvos advokatūros patvirtintas antrinės teisinės pagalbos kokybės vertinimo taisykles. Valstybės kontrolė jau 2009 m. konstatavo, kad „... < Lietuvos advokatūra daugiau kaip ketverius metus nepatvirtino antrinės teisinės pagalbos kokybės vertinimo taisyklių, nurodytų Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme, todėl advokatų veiklos kokybė netikrinama ir nevertinama. Teisėjų apklausos rezultatai, teismų priimtose nutartyse dėl trūkumų šalinimo ir skundai rodo, kad antrinės teisinės pagalbos, už kurią apmokama valstybės biudžeto lėšomis, kokybė yra nepakankama“³².

4. Teisiniai ir praktiniai Rekomendacijų įgyvendinimo aspektai nacionaliniu mastu

4.1. Tinkami vertinimo mechanizmai nustatant asmenų pažeidžiamumą

Teisinėje valstybėje yra siekiama apsaugoti pažeidžiamus proceso dalyvius nuo galimo neigiamo poveikio baudžiamajame procese. Garantuojant proceso dalyvių teises, būtina teisės normomis užtikrinti, kad procesas vyktų sąžiningai, kvalifikuotai, būtų gerbiamos jų teisės bei užtikrinamas saugumas procese. Norint užtikrinti proceso dalyvių teises ir jų saugumą baudžiamajame procese, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kuriuos asmenis, galime įvardinti pažeidžiamais proceso dalyviais.

³¹ Visa informacija apie tai kur, kam ir kaip teikiama valstybės garantuojama teisinė pagalba yra svetainėje www.teisinepagalba.lt

³² Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba. Valstybinio audito ataskaita. 2009 m. rugpjūčio 7 d. Nr. VA-P-40-12-15.

Konstitucinio Teismo doktrinoje taip pat pažymima, jog konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas nepaneigia to, kad įstatymu gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu. Jei toks skirtingas teisinis reguliavimas yra objektyviai pateisinamas, tai ir pats baudžiamasis procesas bus teisingas, sąžiningas. Todėl asmenims dėl jų pažeidžiamumo gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas. Dėl šio skirtingo teisinio reguliavimo procese iškyla pažeidžiamų proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugos užtikrinimo problemos, susijusios su tuo, kad nebūtų pažeidžiamos kitų proceso dalyvių teisės bei kitais teisės taikymo aspektais.

Lietuvos teisės aktuose terminas „pažeidžiamas“ (asmens, ar jų grupės atžvilgiu) traktuojamas skirtingai (apie tai daugiau buvo rašyta 1.3.2. skyriuje).

Lietuvoje plačiausiai pažeidžiamų asmenų sampratos turinį ir reikšmę bei jų teisių į gynybą realizavimą yra tyrinėjusi J. Zajančauskienė. Studijoje remiamasi minėtos autorės moksliniais tyrimais bei straipsniais, kur ypatingas autorės dėmesys skirtas įtariamiesiems, kaltinamiesiems, turintiems psichikos negalią³³.

Pasak mokslininkės, fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) nustatymas/įvertinimas reikšmingas tiek teoriniu ir praktiniu požiūriu. Klaidingai suvokus/nejvertinus esamų sutrikimų gali suponuoti sąlygas suvaržyti proceso dalyvių su fiziniais arba psichikos trūkumais (sutrikimais) procesines teises arba suteikti papildomas teises tiems, kuriems jos nenumatytos baudžiamajame procese.

Todėl yra ypatingai reikšmingas pirminis ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teismo atliekamas vertinimas.

Baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – ir BPK) nereglementuoja procesinio teisnumo ir veiksnio kategorijų, kurių pagalba būtų lengviau identifikuoti pažeidžiamus asmenis. Taip pat Lietuvos

³³ Jolanta Kanapeckaitė, "Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)" (daktaro disertacija, Mykolo Riomerio universitetas, 2004) 01 S. Jolanta Kanapeckaitė, "Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija," // *Jurisprudencija: Mokslo darbai* T. 47(39) (2003): 70–77. Jolanta Kanapeckaitė, "Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos trūkumų (sutrikimų), ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė" *Jurisprudencija* t. 77(69), (2005):18-24. Jolanta Kanapeckaitė, "Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą," *Jurisprudencija: Mokslo darbai*. T. 38(30).(2003):67–76. Jolanta Kanapeckaitė "Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas," *Jurisprudencija*, t. 75(67) (2005):43-50. Jolanta Zajančauskienė, "Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui". *Societal Innovations for Global Growth: Research Papers* 1(1) (2012): 105–122. Jolanta Zajančauskienė, "Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga" iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. (Vilnius: Registrų centras, Jonas Prapiestis, et.al. 2014), 325–338. Jolanta Zajančauskienė, "Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė, realizuojant asmens teisę į gynybą" iš *Petras Ancelis et. al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai"*. Vilnius: Industrias, (2009). Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, and Jolanta Zajančauskienė. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, (2011);

baudžiamojo proceso mokslas nepakankamai skiria dėmesio šios teisinių santykių charakteristikos elementams. Atsižvelgiant į BPK nuostatas, procesinis teisnumas yra susijęs su procesinio statuso įgijimu, o veiksnias – siejamas su asmens amžiumi, fizine ar psichine sveikata. Taip pat reikia pažymėti, jog BPK teisės normos užtikrina šių baudžiamojo proceso dalyvių teises bei teisėtus lūkesčius. Vis dėl to, nesant tikslios pažeidžiamumo apibrėžties ar kriterijų, asmens pažeidžiamumo nustatymas yra sudėtingas.

4.2. Pažeidžiamo asmens samprata

Kalbinti respondentai - specialistai pastebėjo, jog pažeidžiamumo samprata baudžiamajame procese atsirado dar visai neseniai. Didžiausią įtaką tam padarė Europos Sąjungos direktyvos bei nuostatos, kurių tikslas užtikrinti ir suvienodinti pažeidžiamų asmenų teisių užtikrinimą. Viena iš pagrindinių problemų kurią minėjo respondentai tiek Lietuvos, tiek ES mastu yra pažeidžiamo asmens apibrėžimas. Aiškiausiai pažeidžiamai grupei priskiriami nepilnamečiai, tačiau kyla keblumų kuomet reikia įvertinti asmens turinčio matomų ar nematomų negalių pažeidžiamumą. Taip pat respondentai minėjo, jog nėra tikslinga sudaryti pažeidžiamų asmenų ligų sąrašus, tikslingiau dėmesį sutelkti į asmens gebėjimų vertimą.

„Jeigu kalbėti apie kaltinamuosius, įtariamuosius – ES rekomendacija šiuo klausimu priimta dėl kaltinamųjų/įtariamųjų pažeidžiamų sustiprinimo procesinių garantijų ir pavyzdžiui kodėl buvo nepasirinkta direktyvos lygmeniu reguliuoti šiuos klausimus, o rekomendacijos – tai viena iš tokių priežasčių buvo, kad pažeidžiamumas yra sudėtinga kategorija, kad negalima pateikti kažkokių sąrašų, galima tik išskirti tam tikrus kriterijus. R1“

4.1.1. Pirminis policijos, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teismo atliekamas vertinimas

Gebėjimas atpažinti pažeidžiamos grupės atstovą

Lietuvoje nėra formalizuotos tvarkos bei gairių, kaip ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teismo yra atliekamas asmens pirminis pažeidžiamumo vertinimas. Pagal nusistovėjusią praktiką, jeigu kyla įtarimų dėl asmens išvaizdos, elgesio, kitokių specifinių ypatybių tuomet yra pradedama rinkti informacija apie įtariamojo ar kaltinamojo ligos istoriją, t.y. ar yra objektyvių duomenų, kad jis gydėsi, stovi įskaitoje (-ose) (pvz., narkologinėje įskaitoje, arba yra registruotas psichikos sveikatos centre).

Anksčiau buvo privaloma tokią informaciją surinkti kiekvieno įtariamojo atžvilgiu duomenis iš narkologinio, psichikos sveikatos centrų apie jo psichikos būklę. Tačiau 2016 m. priimtu Generalinio

prokuroro nurodymu šiuo metu jau nebereikia tikrinti kiekvieno įtariamojo, asmens pažeidžiamumas pradedamas vertinti, atsižvelgiant į padarytą veiką arba kilus įtarimui.

Jeigu gaunami duomenys (objektyvūs) dėl asmens ligos istorijos, tuomet kreipiamasi į valstybinę teismo psichiatrijos tarnybą, siekiant gauti specialisto išvadą dėl teismo psichiatrijos ekspertizės skyrimo poreikio. Vienintelėje teismo psichiatrijos srityje yra numatyta tokia dviguba procedūra.

Visi apklausti respondentai – specialistai paminėjo, jog atpažinti pažeidžiamos grupės atstovą pirminės apklausos metu yra labai sudėtinga. Apibūdindami kaip identifikuoja, jog asmuo gali turėti psichikos ar proto negalią respondentai minėjo subjektyvius įvertinimo kriterijus - vizualią asmens išvaizdą, jo elgesį bei bendravimą. Dažniausiai įvardijama emocinė asmens būklė – nestabili, neadekvati.

„Buvo atvejis, kai reišėme įtarimą vienam piliečiui dėl vagystės, tačiau žmogus kategoriškai neigė savo kaltę, elgėsi neracionaliai, neklausydavo, nesuprasdavo klausimų ir, kaip sakant, tai rodydavo ir fizinė kalba – prakaituodavo žmogus stipriai, drebėdavo... baimės... tai apklausa buvo nutraukta ir antrą kartą, kai žmogus buvo apklausiamas, jau su advokatu.“ R5

„Dirbant ikiteisminio tyrimo medžiagoje, baudžiamosiose bylose su galimai pažeidžiamais asmenimis... bet kokiu atveju jaučiasi bendraujant emocinis galbūt nestabilumas... bet kokiu atveju, atidžiai įsiklausant, galima visada rasti bendrą kalbą.“ R4

„Tiesiog... na, juos... gal pirminis susidūrimas būna, kai žmogus nežino, ar su psichikos negalia, ar ne, tai toks kaip su visais... po to... gal kai žmogus yra silpnėnis ir ne taip mokantis už save pastovėti, tai tada būna dažnai ir taikomos ir prievartos priemonės“ R2

Buvo atvejis, kai reišėme įtarimą vienam piliečiui dėl vagystės, tačiau žmogus kategoriškai neigė savo kaltę, elgėsi neracionaliai, neklausydavo, nesuprasdavo klausimų ir, kaip sakant, tai rodydavo ir fizinė kalba – prakaituodavo žmogus stipriai, drebėdavo... baimės... tai apklausa buvo nutraukta ir antrą kartą, kai žmogus buvo apklausiamas, jau su advokatu.“ R5

Kaip viena iš pagrindinių pažeidžiamo asmens atpažinimo ir identifikavimo aspektų kalbinti respondentai – specialistai minėjo aiškius vertinimo kriterijus, tai yra medicininės pažymos apie sveikatos būklę, įrašai bylose bei psichikos sveikatos priežiūros sąrašuose. Ne visada ši informacija iš karto pasiekama, todėl informaciją apie pažeidžiamo asmens statusą gali paaiškėti jau įsibėgėjus teisiniui procesui.

„Būna ir tokių neakivaizdžių signalų pirmos apklausos metu rodomų, bet koku atveju mes užklausiame gydymo įstaigas... bet koku atveju, jei yra įtariamasis byloje. Todėl nesvarbu, ar pirmos apklausos metu įtariamasis rodo tuos savo signalus, ar ne, galų gale vis tiek bus sužinota, tai jo teisės bus užtikrintos“ R5

„Jeigu turit omeny, kad nėra jokių pažymų, jog žmogus gydytas kokiose nors institucijose, niekur negydytas... nes būna kartais žmogus serga labai senai, bet nėra gydytas. Tai būna pokalbio metu... nes kartais žmonės kalba tikrai neadekvačius dalykus, elgiasi kažkaip keistai, tai čia kiekvienam suprantama. Pagal bylos aplinkybes kartais yra aišku... nu tai nėra nusikaltimas, kur žmogus padarė ne dėl turto, ne dėl konflikto, bet labai keistai elgėsi...“ R3

Taip pat respondentai – specialistai minėjo, jog ne visada asmens pažeidžiamumas pastebimas įtarimų pareiškimo ar sulaikymo stadijoje. Atliekant tyrimą, apklausiant susijusius asmenis bei kitaip renkant informaciją apie įvykdytą nusikaltimą paaiškėja, jog asmuo turi didesnių ar mažesnių negalių.

„Bet koku atveju tiriant įvykio aplinkybes, aiškinantis kaltę, priežastis, visas kitas aplinkybes, bet koku atveju apklausiami ir renkami duomenys apie galimai padariusią nusikalstamą veiką asmenybę... ir jeigu tuo momentu, jeigu iš liudytojų... renkant charakteristinę medžiagą, charakteristiką, darbovietės, ar apklausinėjant aplinkinius gyventojus, kaimynus pareiškėjo... kažkokie tai požymiai, kad žmogus... kažkokiame situacijose elgiasi neįprastai, tada renkami daugiau duomenys... sirgo galbūt...“ R4

Bet šitas procesas, reikėtų mąstyti, kaip padaryti, nes aš sakau... keli mėnesiai praeina iki to, kad mes galim pasakyti: taip, žmogus nesuvokia savo veiksmų ir mes jį galim kažkur priverstina uždaryti ar gydyti ir apsaugoti taip kažką. O kas vyksta tuos mėnesius? Tai jis gali ir sau ir kitiems kažką padaryti. Ir aš neįsivaizduoju, kaip tą problemą reikia išspręsti. Ir galvoju, kad vienintelis būtų kažkoks dalykas, kad tokį žmogų galėtų socialiai darbuotojai šiek tiek prižiūrėti, kontroliuoti, kai ten vyksta tas jo gyvenimas, kai tas žmogus yra pereinamoj stadijoj... mums kilo įtarimas, kad su juo yra kažkas negerai iki tada, kai procese turim teisinį pagrindą kažkokius veiksmus atlikti R3

Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teisėjo, nagrinėjančio bylą, nuostatos dėl psichikos ar proto negalios asmenų.

Bandydami atpažinti pažeidžiamos grupės atstovą respondentai – specialistai minėjo tam tikras nuostatas, kuriomis vadovavosi priimdami sprendimą. Galima pastebėti, jog dažnai jos paremtos įsitikinimais bei jausmais kaip turėtų elgtis psichikos ar proto negalią turintis asmuo. Respondentai – specialistai taip pat minėjo, jog šiuo metu Lietuvoje egzistuojančiame baudžiamojo proceso

reguliavimo įstatyme taip pat vartojama pasenusi terminologija - psichiniai trūkumai, kuri jau nebevartojami šiuolaikinėje psichiatrijoje.

„Jeigu kalbame apie įtariamąjį, tuo metu kaip vyksta pirma apklausa gali būti praleistas tas momentas, jeigu žmogus pats neduoda pirmųjų signalų, mes tuomet kreipiamės į medicinos įstaigas užklaudami charakteristikos. Bet mes kreipiamės dėl kiekvieno atvejo, kiekvienas atvejis turi būti išsamiau ištirtas, kadangi jei žmogus nesako, tai nereiškia, kad jis neserga. Tai pirma apklausa gali praeiti taip, kad mes ir patys nežinosime, kas vyksta, o jau toliau žmogui pačiam nesakant, mes tiriamo jo psichinę būklę...“

R5

„Įstatymai, ypač žmogaus teisių ar labiau pažeidžiamų žmonių teisių gynimo srityje, jie mūsų visuomenėje nėra įsišakniję, bent aš taip manau, ir todėl pareigūnai nesuvokia tos problemos esmę ir kad daugiau dėmesio reikėtų skirti būtent priešasčių išsiaiškinimui.“R4

„Norėtusi to sureguliuavimo – teisinio reguliavimo tobulinimai: kad atsirastų įvardijimas tų asmenų tinkamas, terminai, nes aišku jie yra įžeidžiami ir t.t. ir apskritai požiūrio formavimas teisininkų į asmenį turintį negalią. Būtent tas tinkamos pagalbos suteikimas, ypatingai kalbant apie įtariamuosius turinčius sunkių psichikos sutrikimų.“ R1

Taip pat dažnai minima, jog pažeidžiamos grupės atstovai turintys psichikos ar proto negalią yra žemesnio socialinio sluoksnio nepasiturintys asmenys. Nors pasaulinė statistika rodo, jog labai mažas procentas asmenų turinčių psichinę negalią linkę nusikalsti galima pastebėti, jog kaip ir visuomenėje taip ir tarp pareigūnų vyrauja stigma, jog šie asmenys yra pavojingi visuomenei.

„Dažniausiai tokie asmenys priklauso socialinės rizikos grupei ir jie, kaip taisyklė, neturi gynėjo, todėl tenka dažnai pasisamdyti nemokamą valstybinį advokatą.“ R5

„Tuo, kad žmonės turi įvairių problemų ir jie galbūt pažeidžiami tiek socialiai, tiek psichiškai, tiek dėl savo materialinės padėties, išsilavinimo kažkokių dalykų jie gali būti pažeidžiami.“ R4

„Kaip jau minėjau, problema nustatymo pažeidžiamumo... nes gali būti įvairios priežastys. Jis gali būti uždaresnis dėl to, kad pažeidžiamas, gali būti dėl charakterio savybių, dėl visuomeniškumo, bendruomeniškumo mažo uždaras, bet ne dėl to, kad psichiškai pažeidžiamas. „R4

„Pareigūnai bet koku atveju yra mūsų visuomenės dalis ir jeigu pareigūnas savo gyvenimo būdu, savo mąstysena, išsilavinimu, intelektu... jis ne daug skiriasi nuo visuomenės. Ir kai kurios nuomonės... ar

susijusios su psichikos sveikatos problemoms, ar galų gale su smurtu artimoje aplinkoje, man teko susidurti su atvejais, kai pareigūnai taikydami tiesios normas ne iki galo suvokė jų esmę ir prasmę... ir sveikatos, ir smurto mūsų visuomenėje normos ne visada lieka įgyvendintos. Ta prasme jos yra įtvirtintos, bet jų įgyvendinimui reikalingas pereinamasis laikotarpis, kol tas normas įsisavins ir pareigūnai. „R4

Laikas kol laukiama specialisto įvertinimo

Kaip vieną iš probleminių procesinių aspektų kalbinti respondentai – specialistai minėjo laiko tarpą kuris skiriamas reikiamai ekspertizei. Tuo metu kai asmeniui pareiškiama įtarimai, o specialisto išvados dar nėra sunku sustabdyti visus tyrimo veiksmus, todėl pažeidžiamo asmens teisės ne visada gali būti užtikrinamos.

„Bet kokių atveju esant duomenų... tyrėjas turi galimybę skirti specialisto išvadą ir specialisto išvada jau vadovautis. Bet vėlgi aš kalbu apie laiką, kol specialisto išvados nėra, o laukti jos ir sustabdyti visus tyrimo veiksmus iš tikrųjų kartais yra net negalima dėl reikalingumo kuo greičiau užfiksuoti bylos aplinkybes. Tai čia tokia problema gal iškiltų. Jos teoriškai kaip ir nebūtų, viskas aišku, reglamentuota, bet dirbant praktikoje iškyla tokie dalykai...“ R4

„Nuo tada, kai kyla įtarimas dėl jo pažeidžiamumo iki tada, kai gauname išvadą – tai va tas tarpas, kiek mes neliečiam to žmogaus ir jeigu netaikom griežtų kardomųjų priemonių ir stengiamės apskritai tų žmonių neuždarinėti... ir tas izoliavimas ne visada jis yra reikalingas... bet matot, aš galiu pasakyti, kodėl kartais būna skiriamas tas izoliavimas – dėl kitų žmonių saugumo... jo, tas žmogus gali ir nukentėti, bet kartais žmogus iš tikrųjų žmogus atrodo ir elgiasi kaip keliantis pavojų. Ir kol mes neturim duomenų patvirtintų, nieko nelieka... aišku, jeigu žmogus suimamas, tai ten greičiau atliekami tie dalykai... per mėnesį išsisprendžia tie visi ekspertizės aktai.. .tai čia kitas dalykas...“ R3

4.1.2. Gebėjimas įvertinti pažeidžiamo asmens būseną

Specialistų (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teisėjo) žinios, kompetencijos

Apklausti respondentai – specialistai pripažino, jog įvertinti ar asmuo gali būti priskirtas pažeidžiamų asmenų grupei trukdo specifinių žinių trūkumas. Nors visi respondentai - specialistai pažymėjo, kad Lietuvoje nėra daug atvejų, kuomet įtarimai pareiškiama psichikos ar proto negalią turinčiam asmeniui, tačiau viena iš išiečių galėtų būti teisėjų bei pareigūnų specializacija bei minimalių teisės psichologijos žinių reikalavimas.

„Tai visi stengiasi nuo to apsidrausti, bet kokios yra realios galimybės, tai savaime suprantama yra sunku, nes aš nesu gera žinovė tų psichikos ligų, bet jos iš pradžių nepasistebi, tikrai jų nesimato ir nėra žinoma. Ir kartais žmogus būna agresyvus ir neadekvatus ir po to paaiškėja, kad tai vaidyba ir jis viską puikiai suprato... kaip ir piktnaudžiauja tuo dalyku.“ R3

„Galbūt tada jie jau kitaip šiek tiek bendrauja su žmogumi, žino, kad galbūt reikia kažką išaiškinti daugiau, paruošti ir pan. Bet šiaip kad pirmą kartą susidūrę aiškintųsi, ar jis pažeidžiamas, ar ne – nemačiau tokių dalykų.“

R2

„Taip sakyčiau, ir informacijos trūkumas apie psichikos neįgaliuosius... kaip aiškiau paaiškinti, paprastais žodžiais tuos dalykus, išaiškinti situacija, kokia yra... nu ir tiesiog ... jei klausimai apie sulaikomus vyksta, kaip galima švelniau tą daryti... kažkokias prievartos priemones ... ir tiesiog informacijos trūkumas“ R2

To supratimo lygis ar nesupratimo, tai dažnai jis objektyviai suprantamas, subjektyviai skiriasi... ir papildomoms pastangoms tyrėjo gali būti supažindinamas, bet problema identifikavimo greičiau svarbesnė... yra kad tie asmenys būtų identifikuoti kaip pažeidžiami ir jiems būtų skiriamas didesnis dėmesys, nes manau dažni atvejai, mano nuomone, kad tokie asmenys lieka neidentifikuoti, tai apie jiems suteiktą ar nesuteiktą pagalbą sunku kalbėti. R4

Specialistų (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teisėjo) kompetencijų kėlimas

Visi kalbinti respondentai – specialistai pripažino, jog trūksta specifinių žinių bei kompetencijų kaip bendrauti su psichikos ar proto negalia turinčiais asmenimis. Labiausiai pasigendama nuoseklus ir nuolatinis žinių atnaujinimas bei sistemingas kompetencijų kėlimas. Keli respondentai – specialistai paminėjo, jog žinios apie pažeidžiamus asmenis įgytos universitete vėliau nebuvo nė karto atnaujintos. Ypatingai šios kompetencijos reikalingos pareigūnams, kurie apie nederamą elgesį su pažeidžiamos grupės atstovais sužino tarnybinių patikrinimų metu, kuomet su jų išvadomis supažindinami visi pareigūnai. Galima teigti, jog kompetencijų susijusių su pažeidžiamais asmenimis kėlimas iki šiol yra tik fragmentiškas ir priklauso nuo asmens noro gilintis į šią temą.

„Ne, aš nesu dalyvavęs... į mokymus skiriama labai nedaug žmonių iš visų prokurorų, kiek mūsų yra... tikrai ne visiems pavyksta į visas temas pakliūti... tokios atrankos būdu... vienas išgirstam, kitas neišgirstam... tokio masinio mokymo nėra...“ R3

Na mes esam apskritai informuoti, kaip bendrauti su tokiais žmonėmis bendrai – pareiškėjais, ... iš valstybės apsaugos, man atrodo, ar vadovybės apsaugos departamento, buvo toks aiškinamasis raštas išsiųstas... ten labiau ta forma, kokie žmonės gali kelti pavojų pareigūnams ir t.t. bet aišku tas išaiškinimas gali liesti bet kokį žmogų, kuris turi psichinių negalių... ką jisai kalba, kaip jisai kreipiasi... tai kam įdomu, manau, galėjo susipažinti. Bet kaip bendrauti, tokių apmokymų, rimto dalyko mes tikrai ne... dabar mes matom tokį žmogų prieš save ir žinom, kai su juo elgtis... negalėčiau pasakyti, kad mes mokam, ne. R3

Buvo bendri mokymai, bet jų metu buvo paliesta kažkiek ir ta tema – kaip su asmenimis, turinčiais psichikos negalių, bendrauti. Tai nedaug, bet buvo... kažkiek apmokyti, kaip su jais bendrauti. R5

Praktikoj iš tikrųjų daug reikmės turi konkretaus pareigūno kompetencija, sugebėjimas dirbti ir jo profesionalumas. Iš esmės dauguma pareigūnų bent teoriškai yra susipažinę su šitoms problemoms, bet praktikoj ne visi įgyvendina... dėl to to, be abejo pareigūnų pasiruošimui turėtų būti didesnis dėmesys skiriamas, mano nuomone. R4

*„Manau, kad teoriškai užtikrinama, o kaip.. jau šiek tiek ir paliečiau... vis tiek žiūrėdamas iš ikiteisminio tyrimo vadovo pozicijos matau problemą pačiam taikymo lygmeny, kad tinkamai tos normos būtų pritaikytos, tam reikalingi pastovūs mokymai, tyrėjų kompetencijos ir mokymai būtent žmogaus supratimo, įsigilinimo į jų poreikius, atpažinimo.. kad turėtų pakankamai kompetencijos pareigūnai.“
R4*

„Kažką lygtai esu girdėjęs, kad teisėjams buvo apie bendravimą su psichikos negalių turinčiais žmonėmis, bet šiaip tai esu labai mažai... daugiau nesu girdėjęs apie tokius specifinius mokymus teisėsaugos pareigūnams.“ R2

„Daugiau mokymų gauna, kiek man yra žinoma – teisėjai... kiek girdėt apie projektus ir mokymus, mažai mokymų gauna prokurorai, šitoj srity apskritai manau, kad dar nėra išklaušę tokių kursų. Tas pats ir apie ikiteisminio tyrimo pareigūnus, netgi ir advokatai, nebent mokymų centrai, akredituotos institucijos...“ R1

Specialistams (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teisėjo) teikiama papildoma pagalba iš atitinkamai kitos srities specialistų

Kalbinti respondentai - specialistai kaip vieną iš didžiausių sisteminių ydų paminėjo tarpinstitucinio bendradarbiavimo trūkumą bei galimybės kreiptis pagalbos į specialistus nebuvimą. Glaudus skirtingų institucijų bei viešųjų įstaigų bendradarbiavimas, keitimasis turima informacija palengvintų pagalbos pažeidžiamam asmeniui suteikimą, bei leistų užpildyti spragas kylančias dėl kompetencijų trūkumo. Ypatingai pasigendama galimybės reikiamu metu pasitelkti psichologo pagalbą, kuris pagal elgesio modelį, elgesio ypatumus bei kitus požymius galėtų atpažinti psichikos ar proto negalią turinčius asmenis. Šio specialisto buvimas leistu reikiamu metu identifikuoti pažeidžiamą asmenį bei užtikrinti jam reikiamą pagalbą tolimesnio baudžiamojo proceso metu.

„Manyčiau, kad reikėtų užtikrinti ir psichologo dalyvavimą pažeidžiamų asmenų apklausos metu. Nes advokatai yra tokie patys sveiki žmonės kaip ir mes su jumis, bet jie nėra specialistai tų problemų, kurias turi jo ginamasis. Tai manau, kad psichologų dalyvavimas būtų dar neblogas papildymas teisės aktų „ R5

Klausimas būtų vėlgi, ar kiekvienu momentu policijos pareigūnas turėtų galimybę kreiptis į psichologą. O policijos įstaigose tokių nėra... jeigu jie būtų, manau, galėtų būti daug paprasčiau tos problemos išsprendžiamos. Galėtų policijos pareigūnas kiekvienu momentu gauti kvalifikuota konsultacija, kaip vienu ar kitu momentu elgtis. O psichologijos žinių, žmogaus pažinimo žinių aš manau pareigūnams tikrai per daug nėra. R4

„Pačioms teisėsaugos institucijoms būtų visai naudinga turėti tokį žmogų – psichologą ar panašų žmogų, kuris padėtų identifikuoti tą pažeidžiamumą, negalią ir padėti susišnekėti. Nors aš kaip minėjau... jau ir yra tokie žmonės, policijoj dirba. Nu ir gal to bendradarbiavimo trūkumas tarp teisėsaugos, medicinos institucijų ir NVO... jeigu būtų keitimasis informaciją, viskas daug sklandžiau vyktų tokioj vietoj.. „R2

„Nes psichologas gali kažkaip priėti, kitu būdu pateikti tą informaciją įtariamajam, kad nebūtų toks skausmingas tų aplinkybių priėmimas, nes vis tiek tai irgi dar įtaką psichologinę.“ R5

4.1.3. Medicininis įvertinimas procese (eksperto nuomonė)

Lietuvoje Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos (VTPT) atlieka teismo psichiatrijos ekspertizes tiek baudžiamosiose, tiek civilinėse bylose. Šiuo metu tarnybos struktūroje yra Utenos ekspertinis skyrius (stacionaras), susidedantis iš dviejų poskyrių: 1-ojo suimtųjų asmenų ir 2-ojo nesuimtųjų asmenų bei 10 ambulatorinių teismo psichiatrijos skyrių Vilniuje,

Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Rokiškyje. 26 teismo psichiatrai ekspertai ir 11 teismo psichologai ekspertai bei 2 vaikų ir paauglių teismo psichologės ekspertės aptarnauja visas šalies teisėsaugos institucijas.

Po naujų BK, BPK bei CK, CPK įsigaliojimo 2003 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr.V-499 buvo patvirtinti nauji Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai, o 2013 m. birželio 12 d. LR sveikatos apsaugos ministro įsakymu nr. V-616 patvirtintas Teismo psichiatrijos ekspertizės organizavimo ir atlikimo tvarkos aprašas (toliau Aprašas).

Vadovaujantis LR Teismo ekspertizės įstatymo³⁴ 4 str., teismo ekspertizės atlieka teismo ekspertai, įrašyti į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą. Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašas sudaromas ir tvarkomas teisingumo ministro nustatyta tvarka.

Kalbant apie ekspertų nepriklausomumą, pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Teismo ekspertizės įstatymas nustato visų teismo ekspertų statusą, teismo ekspertų veiklos principus, atsakomybę už Lietuvos Respublikos teismo ekspertų profesinės etikos kodekso pažeidimus. Čia nurodoma, jog teismo ekspertų veikla turi būti grindžiama nepriklausomumo, profesionalumo, profesinių sprendimų skaidrumo, sąžiningumo, nešališkumo, pagarbos teisės aktams ir asmenų teisėms, konfidencialumo, teisingumo ir tyrimo išsamumo principais. Šių principų turinys apibrėžiamas Teismo ekspertų profesinės etikos kodekse. Teismo ekspertų profesinės etikos kodeksą tvirtina Teismo ekspertų veiklos koordinavimo taryba. Atlikdamas teismo ekspertizę, ekspertas yra nepriklausomas. Savo išvadas jis teikia remdamasis tik specialiomis žiniomis ir atliktų tyrimų rezultatais.

Vadovaujantis Teismo ekspertizės įstatymo nuostatomis Lietuvoje teismo ekspertizės gali atlikti ir Privatūs teismo ekspertai, kurie yra asmenys, turintys teismo eksperto kvalifikaciją, įrašyti į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą, bet nedirbantys teismo ekspertizės įstaigoje. Privatūs teismo ekspertai gali steigti juridinius asmenis, kurių steigimą ir veiklą reglamentuoja atskiri įstatymai.

Vadovaujantis įstatymu, suutartiniais pagrindais proceso šalis gali kviesti privatų teismo ekspertą konsultantu. Tačiau šiuo pagrindu atliktų tyrimų rezultatai, užfiksuoti rašytiniame dokumente, neturi teismo ekspertizės akto statuso.

Vadovaujantis Aprašu, svarbiausiais ekspertizės uždaviniais siekiama įvertinti įtariamųjų, kaltinamųjų, taip pat administracinę atsakomybę traukiamų asmenų psichikos būklę ir nustatyti jų sugebėjimą suprasti savo veiksmų esmę bei juos valdyti, taip pat įvertinti asmenų, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika, psichikos būklę; nustatyti, ar įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis ar kitas asmuo, kuriam paskirta ekspertizė, dėl psichikos sutrikimo yra pavojingas sau ir (ar) kitiems asmenims; rekomenduoti taikyti atitinkamas priverčiamąsias medicinos priemones asmenims, pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais.

BPK 141 straipsnis. Atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą yra pagrindas skirti teismo psichiatrijos ekspertizę, kuomet tiriant ar nagrinėjant baudžiamąją bylą prireikia įtariamajam daryti teismo

³⁴ LR Teismo ekspertizės įstatymas // Valstybės žinios, 2002-11-22, Nr. 112-4969.

medicinos ar teismo psichiatrijos ekspertizę. Tokiu atveju įtariamasis ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi gali būti atiduotas į ekspertizės įstaigą ir laikomas ten iki ekspertizės akto pateikimo prokurorui arba teismui. Buvimo ekspertizės įstaigoje laikas įskaitomas į suėmimo laiką. Jei teismo psichiatrijos ekspertizė nustato, kad įtariamasis dėl psichinės ligos yra pavojingas visuomenei, teisėjo nutartimi jo buvimo laikas ekspertizės įstaigoje gali būti pratęstas arba įtariamasis gali būti perkeltas į kitą specialią įstaigą, kol teismas nuspręs dėl priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo.

Priklausomai nuo atlikimo sąlygų ekspertizės skirstomos į ambulatorines, stacionarines ir pomirtines³⁵. Ambulatorinė ekspertizė atliekama tais atvejais, kai ekspertinę išvadą galima pateikti remiantis vienkartiniais tyrimais, o stacionarinė ekspertizė atliekama tais atvejais, kai ekspertinei išvadai pateikti reikia ilgalaikio ekspertinio tyrimo. Paprastai ji skiriama tik teismo psichiatru ekspertui (specialistui) rekomendavus. Ši ekspertizė atliekama tik VTPT specializuotų ekspertizių skyriuje.

Kalbant apie stacionarios ir ambulatorinės ekspertizės skyrimo reglamentavimą, BPK ribose yra įtvirtinama ir reglamentuojama tik stacionarinė ekspertizė, kuri prilyginama kardomajai priemonei suėmimui ir jai taikoma tokia pati skyrimo, pratęsimo ar apskundimo tvarka.

Kaip jau minėta, teismo psichiatrija yra vienintelė sritis, kur numatyta tokia dviguba procedūra, siekiant gauti specialisto išvadą dėl teismo psichiatrijos ekspertizės skyrimo poreikio. Specialisto išvada prieš skiriant ambulatorinę ar stacionarinę – filtruoja teismo psichiatrijos ekspertizių skyrimą.

Pagrindas ekspertizei atlikti yra ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis. Kol nėra gauta ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis atlikti ekspertizę, ekspertai nevykdo jokių veiksmų, susijusių su ekspertize (ekspertinės medžiagos priėmimo ir kt.).

Tiriamąjį asmens dalyvavimą ekspertizėje turi užtikrinti ekspertizę skyręs teismas ar teisėjas, ar jo pavedimu kita institucija. Išsamiau tiriamąjį asmens atvykimo į ekspertizę klausimai (ambulatorinio tyrimo laikas, vieta ir kiti su ekspertizės atlikimu susiję klausimai) sprendžiami eksperto, kuriam pavesta atlikti ekspertizę, ir teismo ar teisėjo, ar prokuroro susitarimu.

Kiekvienam atvykusiam į ekspertizę asmeniui turi būti jam suprantama forma paaiškintas jo atvykimo tikslas, apie tai pažymint medicinos dokumentuose. Minėtuose dokumentuose taip pat pažymima, jei dėl asmens psichikos būklės jam atvykimo tikslo paaiškinti neįmanoma.

Ekspertizės rezultatai įforminami vadovaujantis Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymu. Ekspertizės akto išvadose turi būti motyvuotai atsakyta į kiekvieną pateiktą klausimą tokia tvarka, kokia jie pateikti nutartyje. Visi atsakymai turi būti suformuluoti tiksliai ir aiškiai. Į kiekvieną pateiktą klausimą turi būti atsakyta iš esmės arba nurodyta, kad negalima į juos atsakyti, ir paaiškinta priežastis.

Ekspertizės aktas surašomas dviem egzemplioriais, vienas egzempliorius su bylos medžiaga pateikiamas ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, ar teisėjui, ar teismui. Pažymėtina, kad

³⁵ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas dėl teismo psichiatrijos ekspertizės organizavimo ir atlikimo tvarkos aprašo patvirtinimo 2013 m. birželio 12 d. // Valstybės žinios, 2013-06-20, Nr. 65-3272.

Ekspertizės aktas, pateikiant eksperto išvadą dėl jam užduotų klausimų, pasako tik tai, ar įtariamasis ar kaltinamasis gali toliau dalyvauti baudžiamajame procese ar ne. Esant eksperto išvadai, kad įtariamasis ar kaltinamasis negali suprasti savo veiksmų esmės bei juos valdyti, ir todėl negali dalyvauti procese, jis toliau visiškai pašalinamas iš proceso, t.y. nebūna jokiose apklausoje, su juo negali būti vykdomi jokie kiti procesiniai veiksmai, jam visame procese atstovauja gynėjas.

Vadovaujantis BPK 211 str. prokuroras apie tai raštu praneša įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems proceso dalyviams, kurių prašymu buvo skirta ekspertizė arba kurie buvo pateikę prašymų skiriant ekspertizę, ir nurodo, kur ir kada galima susipažinti su ekspertizės aktu. Dėl susipažinimo su ekspertizės aktu surašomas protokolai

Ikiteisminis tyrimas pavirsta specialiąja proceso forma – speciali ikiteisminio tyrimo proceso forma.

Nuo tada nėra įtariamojo, jis vadinamas asmuo padaręs Baudžiamuoju įstatymu uždraustą veiką (BPK 395 str.).

4.1.4. Nepriklausomo eksperto įvertinimas

Įtariamojo ar kaltinamojo gynėjas gali prašyti teismo skirti papildomą arba pakartotinę ekspertizę, nurodant konkrečius ekspertus.

Alternatyvi, antroji ekspertinė išvada galėtų/turėtų būti teikiama vadovaujantis rungtyniškumo ir gynybos principu (jeigu įtariamasis ar kaltinamasis nesutinka su pirmine eksperto išvada), ir, siekiant išvengti monopoliškumo ir nusistovėjusios teismo psichiatrų hierarchijos ir įtakos ryšių, tokią specialisto išvadą galėtų teikti bet kuris srities specialistas (psichiatras), ne tik iš patvirtinto teismo psichiatrų ekspertų sąrašo. Tokias antros išvados poreikio rekomendacijas yra ne kartą teikęs Europos Komitetas prieš kankinimą (CPT) ir kitos tarptautinės organizacijos. Tokia išvada turėtų būti vertinama prokuroro ar teismo lygiaverčiai (nepaisant specialisto priklausymo/nepriklausymo ekspertų sąrašui) ir, atsižvelgiant į kitas bylos faktines aplinkybes, įrodymus. Prokuroras ar teismas turi pagrįsti ir argumentuoti, kodėl jis vadovaujasi viena ar kita pateikta specialisto išvada, priimdamas argumentuotą sprendimą.

Tačiau kalbinti specialistai nepamirėjo ne vieno atvejo kuomet dėl pažeidžiamo asmens būklės įvertimo būtų kreiptasi į nepriklausomus ekspertus.

„Dėl nepriklausomo eksperto – ne, mes tokio kaip ir nesamdomos, yra viena pagrindinė įstaiga, ji vadinasi... prie SAM Teismo medicinos tarnyba ir ten dirbantys socialistai, psichiatrai nustatinėja pagal mūsų pateiktas medžiagas, teismo medicinos korteles, ar tikslinga skirti vienam ar kitam įtariamajam ekspertizę. „R5

„Esant požymiui, kad reikalinga jau skirti ekspertizę, ar žmogus galėjo suvokti... ji skiriama ekspertams

– tiems, kurie pagal BPK turi eksperto kvalifikacijas. O ekspertai... jie yra nepriklausomi. „R4

„Mano praktikoje dėl psichikos sutrikimų turinčio žmogaus - ne, niekada nėra buvę, aš nesu girdėjusi, kad kas nors būtų kreipęsi į papildomus ekspertus... nu nes tam yra netgi įmanoma stacionari ekspertizė, jeigu reikia uždaromas į kažkokią įstaigą, tai pas nepriklausomus ekspertus nelabai įmanoma būtų tai padaryti. O be to mes pirmiausia pasitikim tomis institucijoms, kurios yra sukurtos, kad tą darytų. Bet tokia galimybė yra, šalys gali pateikti... tas pats žmogus, jei jis yra laisvas, mano, kad jam netinka tie dalykai, jis gali kreiptis... ir dėl psichikos sveikatos ir dėl fizinių kažkokių sužalojimų ir pateikti kitų specialistų išvadas, tai negalima jų atmesti ir jos turi būti vertinamos.“ R3

4.2. Apsaugos garantijos ikiteisminio tyrimo metu

4.2.1. Areštas ir sulaikymas

4.2.1.1. Teisė į informaciją

Vadovaujantis EK rekomendacijos 8-10 p. Teisė į informaciją reiškia, kad paprašius, neįgaliesiems turėtų būti pateikiama jiems priimtinos formos informacija apie jų procesines teises. Pažeidžiami asmenys ir prireikus jų teisinis atstovas ar kitas „tinkamas suaugusysis“³⁶ turėtų būti informuoti apie šioje rekomendacijoje nurodytas specialiąsias procesines teises, visų pirma susijusias su teise į informaciją, teise į medicininę pagalbą, teise į advokatą, teise į privatumą ir, prireikus, teises, susijusias su ikiteisminiu sulaikymu. Teisinis atstovas ar kitas „tinkamas suaugusysis“, pažeidžiamo asmens ar kompetentingų institucijų paskirtas padėti pažeidžiamam asmeniui, turėtų atvykti į policiją ir dalyvauti teismo posėdžiuose.

Siekiant efektyviai įgyvendinti teisę į gynybą ikiteisminiame tyrime būtina ne tik informuoti asmenį apie įtariamo ar sulaikymo pagrindus, bet supažindinti jį su įstatymo suteiktomis teisėmis bei jų praktinio įgyvendinimo galimybėmis. Taip būtų įgyvendinama įtariamojo teisė būti informuotam apie įstatymo jam suteiktas teises³⁷.

³⁶ EK rekomendacijų Preambuolės (9) apibrėžiamas terminas „tinkamas suaugusysis“, kuris reiškia giminaitį ar asmenį, turintį socialinių ryšių su pažeidžiamu asmeniu ir galintį bendrauti su institucijomis bei padėti pažeidžiamam asmeniui pasinaudoti savo procesinėmis teisėmis;

³⁷ Marina Gušauskienė. ĮTARIAMOJO TEISĖ BŪTI INFORMUOTAM: TEORINĖS PRIELAIIDOS IR ĮGYVENDINIMO GALIMYBĖS. JURISPRUDENCIJA Mokslo darbai 2008 6(108); 60–66

Baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinta tyrėjų pareiga informuoti įtariamąjį apie visas jam įstatymo suteiktas teises (BPK 17, 45 straipsnis), tačiau praktiniame darbe pastebimos kitokios tendencijos.

Įtariamojo teisė būti informuotam, tai teisės į gynybą įgyvendinimo garantas. Tik turėdamas tikslią ir detalią informaciją apie savo procesinės padėties pokyčius ir esamą procesinę situaciją įtariamasis galės efektyviai apsaugoti savo teises ir teisėtus interesus bei tinkamai pasirengti gynybai.

Įtariamojo teisė būti informuotam baudžiamajame procese suprantama kaip teisės – žinoti kuo įtariamasis (kaltinamas), žinoti suėmimo (arba sulaikymo) pagrindus ir motyvus, būti informuotam apie įstatymo suteiktas teises, susisiekti su išoriniu pasauliu – derinys. Lietuvos įstatymų leidėjas apsiribojo atskirų teisės būti informuotam struktūrinių elementų įtvirtinimu, bet neužtikrino pakankamo jų įgyvendinimo mechanizmo.

Vadovaujantis BPK 44 str. kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo turi teisę, kad jam suprantama kalba būtų skubiai ir nuodugniai pranešta apie jam pareikšto kaltinimo pobūdį bei pagrindą, turėti pakankamai laiko bei galimybių pasirengti gynybai, pats apklausti liudytojus arba prašyti, kad liudytojai būtų apklausti, nemokamai naudotis vertėjo paslaugomis, jeigu nesupranta ar nekalba lietuviškai.

2014 m. gruodžio 29 d. Generalinio Prokuroro įsakymu buvo patvirtintos Baudžiamojo proceso dokumentų formos, tarp kurių: Nutarimo pripažinti įtariamuoju (BPK 21 str.) formą; teisių dėl gynėjo išaiškinimo protokolo (BPK 50–52 str.) formą; Nutarimo paskirti gynėją (BPK 50 str.) formą; Nutarimo sulaikyti asmenį (BPK 140 str.) formą; Įtariamojo laikino sulaikymo protokolo (BPK 140 str.) formą; Nutarimo pratęsti laikino sulaikymo terminą (BPK 140 str.) formą, Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo (BPK 188 str.) formą; kt. Minėtose formose yra pateikiama informacija apie šias teises: žinoti, kuo jis įtariamasis; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; gauti vertimą žodžiu ir raštu; informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; gauti skubią medicinos pagalbą; žinoti maksimalų terminą, kiek valandų (dienių) gali būti apribojama jo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios (maksimalus laikino sulaikymo terminas 48 valandos, maksimalus suėmimo terminas 18 mėnesių, nepilnamečio asmens maksimalus suėmimo terminas 12 mėnesių); duoti parodymus ar tylėti; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus. Tačiau minėtos formos nėra pritaikytos specialiu formatu, t.y. tik bendras protokolas, taikomas visiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, nepriklausomai nuo jų poreikių ar pažeidžiamumo.

BPK įtvirtintas teisinio reguliavimo mechanizmas praktiniame darbe vertinamas labai formaliai: tokiu būdu pareigūnams, atliekantiems ikiteisminį tyrimą, užtenka išvardyti įtariamajam jo teises arba pranešti apie sulaikymą, nesigilinant, ar šis suprato vardijamų teisių arba sulaikymo pagrindų esmę³⁸.

³⁸ Marina Gušauskienė. ĮTARIAMOJO TEISĖ BŪTI INFORMUOTAM: TEORINĖS PRIELAIDOS IR ĮGYVENDINIMO GALIMYBĖS. JURISPRUDENCIJA Mokslo darbai 2008 6(108); 60–66

Europos sąjungos direktyva dėl asmenų teisės į informaciją baudžiamajame procese griežtai įtvirtino kiekvieno įtariamojo teisę į informaciją. Kiekvienam įtariamajam ar kaltinamajam numatoma standartinė informacinė forma, kurioje nurodoma kokios nusikalstamos veiklos padarymu jis yra įtariamas bei kokios teisės jam suteikiamos.

Nei vienas iš kalbintų respondentų - specialistų nepaminėjo alternatyvių informavimo priemonių. Dažniausiai minima pagalba – informacinio laiško skaitymas balsu.

„Nu tiesiog... tada reikia žmogui turėti pagalbinką, kuris išaiškintų tą situaciją, teises pareigas, bet tokiu atveju nėra to žmogaus, kuris galėtų jam padėti. Nu bet kitas klausimas yra to atstovo, gynėjo pagal įstatymą... tu, kurie yra skirti valstybės – jų požiūris ir kompetencija bendrauti su tokiais asmenimis. Nes dažnai teko girdėt, kad formalus, šaltas bendravimas, neišaiškinant situacijos paprastais, žmogiškais terminais. Grynai formalus bendravimas. Tokios tos problemos būtų.“ R2

„Nėra pas mus kitų priemonių, kaip užtikrinti žmogaus įsisaugojimą, kas gali būti su juo ateityje ir kas bus. Tiesiog mes pasikliauname pačio žmogaus sąmone. Kadangi tuo momentu jau yra paskirtas gynėjas, tai ir gynėjas informuojamas, gali pasikalbėti papildomai su savo ginamuoju „ R5

„Ta teisė yra išaiškinama ir kiek man žinoma jos visada yra laikomasi, tačiau vis dėl to subjektyviai kalbant, vėgi tas pats subjektyvus faktorius, ar pažeidžiamas žmogus, jis daugiau savy uždaras... iš mano praktikos... jis gali ir tiesiog formaliai net nepareikšti tokio noro.“ R4

„Tiesiog būna gal kažkokie dokumentai pakišami, kad pasirašyk ten ir ten... įtariamas esi... gal viskas ten yra surašyta.. tavo teisė... įtariamasis pagal tam tikrus įstatymus turi teisę tą tą tą... jis gal net nežino, kad jam paskaityti ten reikia, o apie supratimą aš net nekalbu, jis gali visai nesuprasti... tiesiog pasirašo ir viskas. O reikėtų paaiškinti... čia yra tavo teisės, tavo pareigos yra tokios tokios, jeigu neaišku, klausk, paaiškinsiu. Manau, to tikrai trūkumas yra.“ R2

Teisė į informavimą apie sulaikymą

Tuo tarpu pirmosios grupės respondentų- pažeidžiamos grupės asmenų atsakymai dėl informavimo apie sulaikymą yra labai lakoniški. Nors apie sulaikymą apklausti respondentai buvo informuoti skirtingai, dažniausiai informaciją apie jiems pareikštus įtarimus buvo pateikiama paprastu paštu.

„Atėjo registruotas laiškas“ A15

„Jo, iš namų. Tada jie tiesiog sako, mes atvykome jus čia patikrinti, tiesiog policija atvyko į namus, buvau kaip tik išvažiuavusi į stovyklą, tik atvažiuavau nespėjau daiktų, nieko ir atvažiavo policiją“ A4

„Atvažiavo pasiimti iš namų...laukėm, na, nes paskambino“ A12

„Gavau į paštą“ A2

„Šaukimą gavau paštu“ A3

Informacija apie procesines teises:

Pagal Europos Komisijos rekomendacijas dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose rekomendaciją Nr. 8 Paprašius, neįgaliesiems turėtų būti pateikiama jiems priimtinos formos informacija apie jų procesines teises. Tačiau dažniausiai apklausti respondentai apie tai nebuvo girdėję arba nesuprasdavo klausimo. Dėl patiriamo streso sulaikymo metu apie tolimesnius sulaikymo procesus informacijos pateikta nedaug.

„Jis kažką suprato, bet pilnai nesuvokė, puolė į ašaras. Labai policija neaštrino, todėl labai nenorėjo jo traumuoti policija, ganėtinai korektiškai vyko viskas A7

Paskambino telefonu, pranešė kad atvažiuos ir kad lauktumėme namuose, jeigu reikia, galime ir socialinę darbuotoją pasikviesti A14

Neskambino policija, mamai paskambino, sake atvažiuojam pasiimti. A12

„Aš nesupratau, gavau paštu tą laišką. Aš nesupratau kodėl man reikėjo atvykti į nuovadą ir tėvas pats nesuprato“ A3

Artimųjų informavimas:

Pažeidžiami asmenys sulaikomi turėtų būti tik kraštutiniu atveju ir apie jų sulaikymą turėtų būti informuoti jį atstovaujantys asmenys, artimieji arba globėjai. Tačiau kalbinti respondentai – pažeidžiamos grupės atstovai retai paminėdavo, jog turėjo galimybę apie sulaikymą informuoti savo artimuosius. Vienas iš paminėtų atvejų buvo kraštutinis, kadangi informaciją apie pažeidžiamam grupės atstovui pateiktus įtarimus pirmiausia pasklido žiniasklaidoje, o tik iš jos artimieji sužinojo apie įvykį.

„Ne, informacija pirmiausia pasklido žiniasklaidoje, iš jos sužinojo visi kiti. Čia žiaurus paradoksalumas, nes viskas nutiko viešoje vietoje – globos institucijoje, darbuotojai apie tai žinojo. Artimieji nebuvo informuoti, tačiau jie operatyviai apie viską sužinojo iš žiniasklaidos ir patys pranešė socialinei darbuotojai, atsakingai už grupę, kurioje gyveno nužudymu kaltinamas asmuo.“ A11

„Vieną kartą buvo, kai turėjau penkias paras areštinėje už baudą. Buvo bauda arba penkios paras. Aš nesumokėjau, tai atėjo policininkai, atvedė į komisariatą ir nieko nepasakė. Nu, kas bus. Ir mama kitą dieną atėjusi į komisariatą šaukė, kodėl nieko nepasakėt, kur jis ir panašiai“ A1

„Ne, kadangi nėra artimųjų žmonių. Asmuo yra vienišas“ A15

„Ne, nesakė. Aš pats vieną kartą paprašiau paskambinti“ A1

4.2.1.2. Teisė į atstovą (teisininką)

Atstovavimas ir gynyba – vieni esminių teisės į teisingą teismą elementų, įtvirtintų įvairiuose tarptautiniuose, regioniniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose.

BPK 44 str. įtvirtina, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo gali gintis pats arba per pasirinktą gynėją, o neturėdamas pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti turi nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka.

Vadovaujantis BPK 50 str. ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas privalo išaiškinti įtariamajam ir kaltinamajam jo teisę turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento ir suteikti galimybę šia teise pasinaudoti. Dėl įtariamojo ar kaltinamojo prašymo turėti gynėją arba dėl gynėjo atsisakymo surašomas protokolas.

Įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis turi teisę pasirinkti ir pasikviesti sau tinkamą gynėją. Įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo pavedimu gynėją gali pakviesti jų atstovai pagal įstatymą arba kiti asmenys, kuriems įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis tai pveda.

Pažymėtina, kad nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas, Lietuvoje įstatymai reikalauja privalomo gynėjo dalyvavimo. Būtent šių pažeidžiamų asmenų pareikštas atsisakymas nuo gynėjo nėra privalomas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui, nors kiti įtariamieji ar kaltinamieji bet kuriuo proceso metu turi teisę atsisakyti gynėjo.

Jei įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis prašo, gynėjo dalyvavimą užtikrina ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas.

Praktikoje esant įvykdytai nusikalstamai veikai ir įtariamajam jos įvykdymu asmeniui, ikiteisminio tyrimo pareigūnai stengiasi kuo greičiau ir išsamiau nustatyti visas aplinkybes. Praktikoje įtariamojo apklausų

nebūna daug, todėl pirmoje apklausoje gali dar ir nebūti paskirto ar pakviesto gynėjo, dėl objektyvių priežasčių.

Kilus įtarimui dėl asmens pažeidžiamumo ir ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui priimant nutartį dėl teismo prishiatinės ekspertizės skyrimo, jau yra teisinis pagrindas būtinam gynėjo dalyvavimui, todėl neretai gynėjas atsiranda tik nuo ekspertizės skyrimo momento.

Gynėjui išsiunčiamas pranešimas, kad gynyba turi teisę prašyti įtraukti papildomus klausimus ekspertui.

Tarp valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikėjų-advokatų nėra specializacijos, t.y. nėra specialių teisininkų, kurie būtų kviečiami teikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų atžvilgiu. Praktikoje advokatams itin stinga žinių ir kompetencijų ginant pažeidžiamus įtariamuosius ar kaltinamuosius, ypač turinčius proto ar psichikos negalią.

4.1.5. Pažeidžiamo asmens atstovavimas, galimybė pasirinkti atstovą

Identifikavus pažeidžiamos grupės atstovą svarbu užtikrinti jo gynėjo dalyvavimą visame įtarimų ar kaltinimų pareiškimo procese. Respondentai pažymėjo, jog labai svarbu gynėjo dalyvavimas būtų užtikrintas nuo pat proceso pradžios. Tai vienas iš pagrindinių saugiklių. Dažniausiai pažeidžiamiesiems asmenims skiriama valstybės garantuojama teisinė pagalba, tačiau daugelis kalbintų specialistų ją vertina skeptiškai. Kaip esminį momentą respondentai paminėjo asmenų turinčių proto negalią apklausas, kurių metu privalomas gynėjas turi sekti, kad apklausos metu įtariamasis nebūtų priverstas duoti parodymus prieš save ar prisipažinti.

„Pirmiausia yra imamas veiksmų... šitokiam asmeniui privalomai užtikrinama teisė į gynybą, jei jis nepasirūpina pats, suteikiama jam įstatymo paskirtas atstovas, gynėjas advokatas ir pagrindinė čia tokia nuostata, kad jam užtikrinama teisė į gynybą, atsižvelgiant į jo asmenybę „ R4

„Tai pirmiausia aišku paskiriamas gynėjas, tada natūraliai yra stengiamasi... nu skirtingas būna tas pažeidžiamumas, kartais tik abejonės, kartais tikrai matosi, kad jis beveik visai... kažko ten negali padaryti. Tada stengiamės nustatyti, ar jis turi kažkokių savo atstovų, tada bendrauti su tais atstovais, ar juos pripažinti procese, kad jie galėtų padėti žmogui dalyvauti.“ R3

„Kadangi tai jau buvo baudžiamoji byla. Bet patiems advokatams reikia irgi labai patirties. Tie būna, kur valstybės garantuojamos teisinės pagalbos... kiek teko man susidurti, labai atmetinai žiūri į savo darbą ir jiems gal vienodai ten rodo... tas pats gal yra... būna kad ir žino, kad žmogus su negalia, bet vis tiek jie atmetinai žiūri į darbą savo. Ne taip, kaip tie kurie už pinigų tą daro“ R2

Būtent yra gynėjas jo, jis yra užtikrinamas nemokamai, jeigu jis nesamdo. Bet kaip minėjau... čia gal jau ir advokatų požiūrio ir/ar kvalifikacijos klausimas – dažnai tenka susidurti, kad jie atmetinai daro tą savo darbą. Be abejo, apie visus negalima kalbėti, tikrai yra pavyzdžių, kur bendrauja su žmogumi ir klausia, atlieka savo darbą, bet daugumoj atvejų yra labai formaliai tas bendravimas ir viskas. R2

Kaip vieną iš esamos sistemos trūkumų apklausti specialistai minėjo nebuvimą nepriklausomo gynėjo apklausoje. Galimybė pažeidžiamam asmeniui turėti tinkamą ir suinteresuotą atstovą leistų jam ne tik formaliai dalyvauti proceso veiksmuose, bet ir aktyviai veikti gynybos klausimu.

„Tai man tai atrodo, kad būtų gerai, kad būtų kažkokie pareigūnai, kurie šiuo atveju būtų tikrai suinteresuoti tų žmonių gerove ir kurie galėtų juos atstovauti kaip asmenys nešališkai... nes advokatas yra advokatas, bet jis vis tiek yra pasyvesnė pusė... nu gerai, jis ten atsakys, apskųs sprendimus, bet jis nėra toks aktyvus kaip žmogus, atstovas, kuris mąstytų apie tai, galvotų toj byloj, ieškotų ir teisinančių įrodymų toj byloj ir pan. nu taip... tas žmogus yra silpnesnis ir pats nelabai gali tai daryti“ R3

„Mes šiek tiek jau kalbėjom apie teisinį atstovavimą įtariamajam, bet gal nekalbėjom, kad turinčių... pažeidžiamų žmonių, kurie yra nukentėję, gal didesnė problema dėl atstovavimo. Tų, kurie yra įtariamieji, yra institutas... galioja ir tiems žmonėms, kurie yra nukentėję, tačiau dažnai net tyrimo metu yra nesirūpinama išsiaiškinti, ar jiems reikėtų atstovo ar nereikėtų... ir paliekama jiems patiems spręsti.“R4

„Tai jie klausia, kokie čia tie kiti pagrindai? Kaip jūs nustatėt, kad jis serga? Niekur negydytas... pažymą parodytum, tai kitas dalykas, bet aišku pirmą proceso dieną tų pažymų jokių nėra, žmogus gali nieko nesakyti... o jie sako, o kodėl mes turim jums čia paskirt, mes turėsime advokatui sumokėti ir .t.t. kartais, ne visada, bet kyla tokių dalykų. Aš manau, kad tas turėtų būti paspręsta, kad jeigu yra pareigūnų kreipimasis į tarnybą ir t.t., kad nebūtų tokių ginčų.“ R3

Pagal Europos Komisijos pateiktas rekomendacijas jeigu pažeidžiamas asmuo nesugeba suprasti ir sekti proceso, jam neturėtų būti suteikiama galimybė atsisakyti teisės į advokatą (Rekomendacijos 13 p.). Dažniausiai pažeidžiamiesiems asmenims skiriama valstybės garantuojama pagalba, tačiau santykis su šiuo gynėju retai padeda pažeidžiamam asmeniui apsiginti. Iš pateiktų respondentų – pažeidžiamos grupės asmenų atsakymų dažnas kuris minėjo, jog advokatą pirmą kartą pamatydavo jau teismo metu.

„Socialinė darbuotoja sakė, kad galime nemokamai gauti iš valstybės advokatą, bet neprireikė, darbuotoja labai padėjo“ A14

„Ne, nesakė, kad advokatas gali dalyvauti. Manęs pats advokatas nieko neklausė. Nes, aš tą advokatą iš viso pirmą kartą teisme tik pamačiau „ A1

„Nu, kai jau paleido mane tada tam prieškambarėje, fojė susitikdavom, bet jis ten su tėvu kalbėjo. Bet kai teismuose būdavom, tai tik teismuose pamatydavau“ A2

„Valstybinis advokatas dalyvavo. Niekas nieko neinformavo jie patys parinko man advokatą, bet aš nelabai daug kalbėjau su advokatu“ A6

„Neįsitraukė visai, bet ieškojome teisinės pagalbos Vilniaus „Vilties“ skyriuje. Ten teisininkas irgi nemoka rusų kalbos, tad nesusikalbėjome“ A8

4.2.1.3. Teisė į medicininę pagalbą

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymu Nr. I-288 Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedu, įtariamojo laisvės ar judėjimo ribojimas neturi sukelti dirbtinių kliūčių bendra tvarka gauti būtinąją medicinos pagalbą. Būtinoji medicinos pagalba teikiama neatsižvelgiant į įtariamojo pilietybę.

Būtinoji medicinos pagalba sulaikytam ar suimtam įtariamajam teikiama laikino sulaikymo ar suėmimą vykdančios įstaigos veiklą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka.

Medicininė pagalba

Pažeidžiamiesiems asmenims ypatingai svarbu užtikrinti savalaikę medicininę pagalbą. Šios pagalbos nebuvimas gali išprovokuoti pažeidžiamo asmens būklės pokyčius. Dėl trūkstamų specifinių žinių bei kompetencijų pareigūnai gali nežinoti, kokia pagalba pažeidžiamam asmeniui yra būtina. Tačiau respondantai-specialistai paminėjo, jog be greitosios medicininės pagalbos kitų paslaugų pažeidžiamam asmeniui suteikti nėra galimybės. Tai taip pat dėl to, jog psichikos ar proto negalia yra sunkiai identifikuojami.

„Dėl medicinos pagalbos – tai yra bendra taisyklė, įstatyme numatyta, viena iš teisių, visų įtariamųjų – teisė į medicininę pagalbą, kai tik jiems prireikia. Jeigu žmogus yra policijoje ir jam yra bloga, arba jis sako, arba mes matom, kad jam reikia pagalbos, tai visada yra iškviečiama greitoji medicinos pagalba. Tai čia nėra skirtumo – ar yra iš pažeidžiamos grupės, ar kiti asmenys „ R5

„Šiuo atveju gal reikia ir patiems žmonėms, jei jiems tos pagalbos reikia, sakyti atvirai – man reik vaistų, aš vartoju kasdien... kad būtų jie užtikrinti. Arba tiesiog kitas dalykas – patalpinant į areštinę žmogų ar į kitą sulaikymo įstaigą, turėtų būti apklausa ar kažkoks vienas iš klausimų – ar jūs nevartojat vaistų, kurių gali prireikti... ar ten kažkokios pagalbos“ R2

Kitas dalykas – į medicininį aptarnavimą, manau, labai sunkiai užtikrinama. Nes kaip jau minėjau, buvo mūsų viena narė, lankytoja, buvo neteisingai apkaltinta ir sulaukyta ir visą naktį praleido areštinėje, nors ir sakė, kad man pas daktarą reikia, ji pati sakė, man reikia pas daktarą, man reikia vaistus vartot, bet buvo nesureaguota į tuos klausimus... prašymus. Tą medicininį aptarnavimą... labai sunkiai užtikrinama... nes ta psichikos liga... ji nėra matoma vizualiai paprastai... gali bendrauti su žmogumi visą dieną ir nepamatyti. Jeigu jis pamatytų kraują – tai jau būtų kažkas kitko... bėga kažkas, reikia jau tada medikų pagalbos, kreiptųsi tada. Šiaip jau tą ligą pastebėti sunku, sunku užtikrinti ir medicininį aptarnavimą.

Iš kalbintų respondentų-pažeidžiamos grupės asmenų retas kuris galėjo paminėti, jog apie jo sveikatos būklę buvo klausiama.

„Areštinėje atėjo gydytojas ir sako, nesumuštas? Sakau, ne. Ir viskas. Nu, aš tada vartoju narkotikus, ten reikia nuo abstinencijos vaistų. Nu, ir žinau, kad neduos ir aš neprašiau“ A1

„Iš pradžių Lukiškėse mėnesį buvau normaliuose korpusuose, o paskui uždarė į ligoninės. Ten versdavo tuos vaistus gerti, man taip bloga būdavo, kad aš vos rankas iškeldavau. Ten po to atėjo viena, aš sakau, negersiu. Sako, gerk gerk.. Nu aš išgėriau ir spjoviau paskui į kriauklę, tai po to net rankas surakindavo, aš ten priešindavausi. Tai po to per prievartą tas injekcijas darė į raumenis. Tai aš atsisakiau gerti vaistus, tai mane išvesdavo, uždėdavo antrankius arba prie sienos pastatydavo, suleisdavo vaistus ir išeidavo“ A2

„Aš apie savo sveikatos būklę nieko nesakiau“ A3

„Jo, man ten buvo labai blogai, nervinis priepuolis, drebėjau visa, visus vaistus atėmė“ A4

„Taip, nuo epilepsijos. Jie buvo atvežti kaltinamojo seserų, po kelių dienų, bet vaistus reikėjo gauti iš karto, ne po kelių dienų. (pastaba, asmuo sulaukymo metu gyveno globos įstaigoje) A11

4.2.1.4. Apklausų metu vykdomi vaizdo įrašai

Viena iš Europos Komisijos rekomendacijų, jog turėtų būti daromi ikiteisminio tyrimo apklausų, apklausiamų pažeidžiamų asmenų vaizdo ir garso įrašai (Rekomendacijų 13 p.)

Visi kalbinti respondentai - specialistai pripažino, jog ikiteisminio tyrimo apklausų metu, apklausiamų pažeidžiamų asmenų vaizdo ir garso įrašai nėra daromi. Kaip prievolė daryti apklausų vaizdo įrašus buvo paminėti baudžiamųjų bylų nagrinėjimai bei nepilnamečių apklausos.

„Tokių asmenų apklausos metu nedaromas“ R5

„Na žinokit nelabai yra daromas tas įrašas, nes man atrodo įstatymas nėra numatęs, kad kiekviena apklausa būtų fotografuojama, filmuojama... Va dėl ko... nes dažnai mes tik po apklausos, tik po veiksmų žiūrime, kad kažkas negerai su tuo žmogum. Tai pirma apklausa jau būna atlikta. Nėra tokio nurodymo, kad bet kuri apklausa būtų nufilmuota.“ R3

„Berods nėra tokios pareigos garso įrašui. Tiesiog parašyt svarbiausia, surašyt raštu informaciją, ir po to parašus sudėt,“ R2

Iš apklausiamų respondentų – pažeidžiamos grupės asmenų nė vienas negalėjo prisiminti ar pasakyti, jog tokie įrašai buvo daromi. Dažnu atveju, respondentai net negalėjo atsakyti į šį klausimą.

„Kai buvo baudžiamoji byla fotografavo) Kur nusikaltėlių vieta“ A1

„Nieko nebuvo“ A4

„Nebuvo nei įrašoma nei filmuojama“ A6

4.2.1.5. Laisvės apribojimas – sulaikymas.

Laisvės atėmimas – arba asmens laisvės apribojimas, atliekamas valstybės kaip baudmės už jo padarytą baudžiamąjį nusikaltimą. Terminuoto laisvės atėmimo baudmė gali būti skiriama nuo trijų mėnesių iki dvidešimties metų. Jeigu skiriama baudmė, kai neatlikus baudmės padaromas naujas nusikaltimas, gali būti paskirta iki dvidešimt penkerių metų laisvės atėmimo baudmė.

Laisvės atėmimo baudmę reglamentuoja baudžiamasis įstatymas (skyrimą) ir bausmių vykdymo teisė (atlikimą). Laisvės atėmimo vietos - kalėjimas ir kitos įstaigos.

Lietuvoje atliktų mokslinių tyrimų rezultatai rodo, kad 50 proc. visų nuteistų asmenų galiausiai yra įkalinami laisvės atėmimo vietų įstaigose. Toks didelis nuteistų asmenų skaičius liudija santykinai griežtą ir vis dar į laisvės atėmimo baudmę orientuotą baudimo politiką.

BPK 44 straipsnis reglamentuoja asmens teisių apsaugą ir taikomas garantijas baudžiamojo proceso metu. Straipsnyje nurodoma, jog „niekam negali būti atimta laisvė kitaip kaip šio Kodekso numatytais atvejais ir nustatyta tvarka. Kiekvienam sulaikytajam ar suimtajam nedelsiant jam suprantama kalba turi būti pranešama, dėl ko jis sulaikomas ar suimamas. Kiekvienas sulaikytasis ar suimtas turi teisę kreiptis į teismą, skųsdamasis, kad neteisingai sulaikytas ar suimtas. Kiekvienas asmuo, kuris buvo

nepagrįstai sulaukytas ar suimtas, turi teisę į žalos atlyginimą įstatymų nustatyta tvarka“.

4.1.6. Sulaikymo metu būtinų apsaugos priemonių užtikrinimas

Informacija apie teises (teisė į informaciją, teisė į medicininę pagalbą, globėjo dalyvavimas, teisė į medicininę pagalbą, apklausos filmavimas)

Pagal Europos Komisijos rekomendaciją Nr.9 pažeidžiami asmenys ir jeigu reikia, jų teisinis atstovas ar globėjas turėtų būti informuoti apie visas procesines teises ir su tuo susijusią informaciją. Ypatingai šie asmenys turi būti informuoti apie teisę gauti informaciją, teisę į medicininę pagalbą, teisę į advokatą, teisę į privatumą ir prireikus kitą informaciją susijusią su ikiteisminiu sulaikymu. Šioje dalyje apžvelgiamos su šia teise susijusios aplinkybės.

Teisė į informaciją

Labai svarbu, kad pažeidžiami asmenys sugebėtų suprasti pateikiamus klausimus bei informaciją. Tačiau visi kalbinti respondentai – pažeidžiamos grupės atstovai paminėjo, jog iš pareigūnų pateikiamos informacijos sunkiai susigaudydavo, kuo yra kaltinami. Taip pat nė vienas nepamino, jog buvo galimybė gauti informaciją alternatyvia forma. Dėl informacijos trūkumo kalbinti respondentai – pažeidžiamos grupės atstovai nežinodavo kaip elgtis.

„Policija informavo apie galimybę turėti advokatą, bet nesudarė sąlygų pačiam jo ieškoti“ A11

„Pokalbis su policininku vyko asmens namuose, jis buvo apkaltintas pavogęs telefoną. Mama pokalbyje dalyvavo pati, tačiau mažai ką suprato, nes nemoka lietuvių kalbos. Sūnus taip pat lietuvių kalbos nežino. A8

„Ai, apklausoje. Nieks ten net neklausdavo ar suprantu, nu surašydavo, paklausinėdavo ir išveždavo“ A2

„Nu, jo, įvykius paminėjo. Tų straipsnių ten neaiškindavo daug, bet pasakydavo“ A2

„Buvo kvietime parašyta taip, mano vardu pavarde, parašyta, kad jūs kaltinama, kad nupjovėte dvi virves“ A3

„Tuo metu sunkiai supratau nes nekaip jaučiausi“ A6

„Ne, apie tai nebuvo jokios informacijos“ A8

„Jautėsi neteisingai kaltinamas, apgautas. Nežinomybė, kas bus. Bejėgiškumas, nes nei mama, nei kaltinamasis neturėjo visos informacijos ir nežinojo, kaip elgtis“ A8

„Tik tokiu būdu, koku paprastai informuojami įtariamieji. Lengvai suprantama kalba informacija pateikta nebuvo“ A11

Stengėsi pareigūnas, kartojo, bet nu ką jis supras, juk ne su eiliniu kalbasi, jis kitam pasauly gyvena. Vieną kartą, antrą klausia, aš bandau padėti, perklausiu. A14

Globėjo / socialinio darbuotojo dalyvavimas

Pagal Europos Komisijos rekomendacijos 10 p. apklausų metu pažeidžiamam asmeniui turėtų padėti teisinis atstovas ar kitas tinkamas suaugusysis, suprasti pateikiamą informaciją. Pažeidžiamo asmens ar kompetentingų institucijų paskirtas padėti pažeidžiamam asmeniui, turėtų atvykti į policiją ir dalyvauti teismo posėdžiuose. Tačiau retas kuris iš kalbintų respondentų turėjo galimybę pasitelkti globėjo ar kito asmens pagalbą.

Dauguma kalbintų respondentų – pažeidžiamos grupės atstovų minėjo, kad jiems buvo svarbus kitų suaugusių asmenų, globėjų ar kitų artimųjų, dalyvavimas procese ir pagalbos jiems suteikimas.

Globėjo

„Senelis dar buvo gyvas, palydėdavo mane, kaip jis būdavo ir mašinoj palaukdavo, bet jo. Aš ten nelabai domėdavausi, bet jeigu koks kitas žmogus būtų, kuris ten tuos įstatymus išmanyty, paaiškinty, ramiau būtų kažkaip. Už ką pasodino, už ką veža, kas toliau bus pagal tuos įstatymus. A2

„Mama su auklyte (socialine darbuotoja)“ A12

„Pareigūnė viską papasakojo, buvo aišku, dar sesė buvo kartu, tai ji padėjo“ A13

Ne, aš viena buvau su pareigūnais. A4

Ne. Paskui visą informacija policija susirinko iš globos namų darbuotojų, kurie buvo susiję su globotiniu. A11

Socialinio darbuotojo

Kaip teigiamą aspektą respondentai paminėjo galimybę apklausoje dalyvauti socialiniam darbuotojui, kuris pažįsta asmenį, žino jo elgesio ypatybės bei supranta jo komunikacijos būdą.

„Nebijoti kreiptis pagalvos, yra daug žmonių, ypač socialinis darbuotojas labai padeda kai reikia, jos ir nuvažiuoti padėjo ir pabuvo šalia kai reikėjo ir paaikškino kur kreiptis . Svarbiausia žmogumi išlikti. A14

„Darbuotoja (socialinė) sakė, kad yra nieko čia baisaus, viskas bus gerai ir kad ji padės, jau teko jai dirbti su tokiais nelaimeliais kaip mes“ A14

4.1.7. Sulaikymo sąlygos

Visi kalbinti respondentai - specialistai pripažino, jog esamos sulaikymo sąlygos tiek paprastiems tiek pažeidžiamiesiems asmenims yra labai prastos. Nors situacija iš lėto keičiasi, tačiau būtinų sąlygų užtikrinimą psichikos ar proto negalią turintiems kol kas nėra.

„Tai ir turinčiam, ir neturinčiam... dėl to ir NVO čia jau veikia ir tikrai yra nustatyta, kad nei kalėjimo sąlygos... neatitinka jokių standartų. Bet čia klausimas valstybės... tai aišku, kad turėtų būti sąlygos užtikrinamos geriau, bet faktiškai mūsų kalėjimai ir areštinės yra tikrai prastos būklės. Šiaip tai pažymima, kad žmogus gali turėti kažkokią fizinę ligą... yra ten ir kažkokia ligoninė... ir psichinių sutrikimų... bet kiek tai įmanoma įvykdyti su dabartinėmis sąlygomis, kurias mes turim, tai, žinoma, sunkiai. Žinoma, galimybė tą žmogų atskirai laikyti, su mediku priežiūra, tai būtų idealu, bet tai nelabai taip yra“ R5

„Reikėtų pastebėti, kad tiek pažeidžiamų, tiek ir nepažeidžiamų asmenų laikymo sąlygos... galimybė gauti vaistų, pačio sulaikymo higieninės sąlygos, patalpų būklė, apšvietimas, patalynės ir visi kiti reikalai, per praėjusį dešimtmetį iš tikrųjų pažengę į priekį. Čia turėjo reikšmės didesnis dėmesys skiriamas, galbūt ir didesni materialinei resursai iš vienos pusės, iš kitos pusės EŽTT priimti sprendimai, kur gal nedidelės sumos priteistos, bet vis tiek – žmonėms, kurie buvo laikomi per mažam plote, prastesnėmis sąlygomis. Dėl to galiu sakyti, kad praktika, kad tos sąlygos vis gerėja. Tame tarpe ir pažeidžiamiesiems... „R4

Nors pažeidžiamiesiems asmenims suėmimas taikomas tik kraštutiniu atveju, visi respondentai - specialistai aptardami sulaikymo sąlygas pripažino, jog jos dar nėra tinkamos. Nėra specifinių skirtingoms žmonių grupėms skirtų aplinkos pritaikymo sprendimų. Nepakankami resursai viena iš minimų priežasčių, kodėl pažeidžiamiesiems asmenims nėra užtikrinamos pakankamos sulaikymo sąlygos. Tačiau lygindami paskutinio dešimtmečio pokyčius respondentai - specialistai pastebėjo, jog sulaikymo sąlygos pamažu gerėja.

„Kaip jie ten yra laikomi? Tai ir turinčiam, ir neturinčiam... dėl to ir NVO čia jau veikia ir tikrai yra nustatyta, kad nei kalėjimo sąlygos... neatitinka jokių standartų. Bet čia klausimas valstybės... tai aiškų, kad turėtų būti sąlygos užtikrinamos geriau, bet faktiškai mūsų kalėjimai ir areštinės yra tikrai prastos būklės.“ R3

„Per praėjusį dešimtmetį iš tikrųjų pažengę į priekį. Čia turėjo reikšmės didesnis dėmesys skiriamas, galbūt ir didesni materialinei resursai iš vienos pusės, iš kitos pusės EŽTT priimti sprendimai, kur gal nedidelės sumos priteistos, bet vis tiek – žmonėms, kurie buvo laikomi per mažam plote, prastesnėm sąlygom. Dėl to galiu sakyti, kad praktika, kad tos sąlygos vis gerėja. Tame tarpe ir pažeidžiamiesiems...“R4

4.1.8. Teismo nagrinėjimo metu būtinų apsaugos priemonių užtikrinimas

Kalbinti respondentai – pažeidžiamos grupės atstovai minėjo, jog buvo sunku suprasti, ką teismo metu sakė teisėjas, taip pat buvo sudėtinga sekti procedūrinius veiksmus.

„Man šitas, advokatas, viska vertė“ A1

„Jis ten labai daug kalbėjo, aš net nesistengiau klausytis“A2

„Teisėjas labai sunkiai orientavosi, tik kiek iš medžiagos pateiktos, nebuvo susidūręs su pačiu asmeniu, su neįgaliųjų galimybėmis, mąstymu ir tipu. Daugiau pastangų turėtų įdėti kad suprasti juos“ A7

„Rekomenduotume suprasti, kas vyksta, bent jau turėti vertėją, jei nežinote lietuvių kalbos. Policija ir notarai nieko nesupranta, kokie mes žmonės, nemoka elgtis, paaiškinti ir kalbėtis“ A8

5. Išvados ir rekomendacijos

2013 m. lapkričio 27 d. Europos Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose siekiama paskatinti valstybes nares sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl savo amžiaus, psichinės ar fizinės būklės arba kitokios negalios negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, procesines teises. Rekomendacijoje nurodyta, kad valstybės narės per 36 mėnesius nuo pranešimo turi informuoti Komisiją apie priemones, kurių imtasi šiai rekomendacijai įgyvendinti.

Rekomendacijos esmė – sukurti vertinimo mechanizmus, siekiant užtikrinti, kad pažeidžiami asmenys būtų nustatomi ir pripažįstami, t.y. kad būtų tinkamai nustatomas konkretaus asmens pažeidžiamumas ir pripažįstamos jo specifinės reikmės ir kad jos būtų tenkinamos baudžiamajame procese. Valstybės narės raginamos nustatyti konkrečias apsaugos priemones, atsižvelgiant į vertinimą – pavyzdžiui, privalomą advokato skyrimą, tinkamo trečiojo asmens pagalbą, policijos apklausos garso ir vaizdo įrašymą ir medicininę pagalbą.

Deja, minėtos rekomendacijose išdėstyti pagrindiniai principai dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose, nebuvo perkelti nei į Lietuvos teisinę bazę, nei taikomi Lietuvos Lietuvos teismų praktikoje taip, kaip turėtų būti, nors jau yra praėję 36 mėnesiai, t.y. apie priemones rekomendacijai įgyvendinti Lietuvos Respublika turėjo informuoti Europos Komisiją, 2016 m. lapkričio-gruodžio mėn. Taip pat nebuvo inicijuota jokia politinė diskusija ar vieša informacija apie Rekomendacijų perkėlimą į nacionalinę teisę, ar jos įgyvendinimą praktikoje.

Egzistuojanti Lietuvos baudžiamosios justicijos sistema, atitinkamas teisinis reguliavimas turi nemažai spragų, kurių pasėkoje nėra apsaugomos pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų teisės. Pažeidžiami įtariamieji ir kaltinamieji turi mažiau galimybių pilnai suprasti ir efektyviai dalyvauti baudžiamajame procese.

Baudžiamojo proceso kodeksas nereglamentuoja procesinio teismo ir veiksnio kategorijų, kurių pagalba būtų lengviau identifikuoti pažeidžiamus asmenis. Taip pat Lietuvos baudžiamojo proceso mokslas nepakankamai skiria dėmesio šios teisinių santykių charakteristikos elementams. Baudžiamuosiuose įstatymuose nėra nuostatų aptariančių pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų specifinius poreikius, taip pat jų atliepimą. Todėl žemiau pateikiamos rekomendacijos siekiant užpildyti teises ir praktines pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsaugos spragas.

5. 1. Teisinė pagalba

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos paslaugos yra nepakankamai finansuojamos ir tai įtakoja jų kokybę. Siekiant spęsti šią problemą, būtina skirti didesnę finansavimą teisinėms pagalbos paslaugoms teikti ir užtikrintų tokių paslaugų kokybę per sukurtus kokybės kontrolės mechanizmus.

Yra svarbu užtikrinti ir aiškiai įpareigoti bei praktiškai įgyvendinti, kad valstybės garantuojama teisinė pagalba pažeidžiamiesiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems būtų skirta nuo pirmosios apklausos tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo nagrinėjimo metu. Advokatas turėtų išaiškinti įtariamajam ir/ar kaltinamajam jo teises ir visas galimas įtarimų paskelbimo pasekmes. Taip būtų išvengta tik formalaus teisių išaiškinimo bei interpretavimo ir užtikrintų tikrą teisių apsaugą.

5.2. Standartinis teisių laiškas

Lietuvoje nėra patvirtinto ir naudojamo standartinio laiško apie įtariamųjų ar kaltinamųjų teises baudžiamajame procese. Naudojami keletas modelių, kuomet yra tik nukopijuojamos BPK įtvirtintos nuostatos, o praktikoje įtariamiesiems ir kaltinamiesiems neleidžiama pasilikti tokių teisių suvestinės kopijos.

Toks standartizuotas laiškas turėtų būti parengtas ir įteikiamas visiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems. Laiškas turėtų būti parengtas ir lengvai suprantama kalba, išverstas į įvairias kalbas, prieinamas įvairiais formatais (įskaitant Brailiu), kad visi įtariamieji ir kaltinamieji galėtų žinoti ir suprasti savo teises.

5.3. Asmens pažeidžiamumo nustatymas

Kai kurių grupių įtariamųjų ar kaltinamųjų specifinės reikmės, pavyzdžiui, dėl jų amžiaus, psichinės ar fizinės būklės, apsprendžia jų pažeidžiamumą dėl negalėjimo veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Nei baudžiamasis kodeksas, nei baudžiamojo proceso kodeksas nenumato tokios „pažeidžiamumo“ sąvokos ar apibrėžimo. Nors fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) nustatymas/įvertinimas reikšmingas tiek teoriniu ir praktiniu požiūriu baudžiamajame procese, tačiau Lietuvos nėra formalizuotos tvarkos bei gairių, kaip ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teismo yra atliekamas asmens pirminis pažeidžiamumo vertinimas.

Reikalingos aiškios ir vieningos gairės specialistams dėl pirminio asmenų su proto ar psichikos negalia įvertinimo jų pažeidžiamumo ir atitinkamai specifinių reikmių identifikavimo.

5.4. Specialiųjų teisių užtikrinimas pažeidžiamiesiems asmenims

Baudžiamojo proceso dalyviams su tam tikrais fiziniais ar psichiniais trūkumais įtvirtinamas ir taikomas specifinis teisinis reguliavimas, arba papildomos jų interesų apsaugos garantijos. Tokios specialiosios procesinės teisės, visų pirma susijusios su teise į informaciją, teise į medicininę pagalbą, teise į advokatą, teise į privatumą ir, prireikus, teises, susijusias su ikiteisminiu sulaikymu.

Pažeidžiamumo nustatyme itin svarbią vietą vaidina teismo psichiatrinė ekspertizė, kurios pasekoje ekspertui pateikus išvadą, kad įtariamasis ar kaltinamasis negali suprasti savo veiksmų esmės bei juos valdyti, ir todėl negali dalyvauti procese, jis toliau visiškai pašalinamas iš proceso, t.y. jam nėra užtikrinamos jokios procesinės teisės.

Siekiant, kad įtariamiesiems ir kaltinamiesiems būtų užtikrintos procesinės teisės viso proceso metu, netgi tuomet kai ikiteisminis tyrimas pavirsta specialiąją proceso forma, asmeniui skiriant priverčiamojo pobūdžio medicininės priemones, o jis pats vadinamas „asmuo padaręs Baudžiamuoju įstatymu uždraustą veiką“. Netgi ir šiame procese turi būti užtikrintos visos procesinės specialiosios teisės asmenims su proto ar psichosocialine negalia suvokti ir efektyviai dalyvauti procese.

Baudžiamajame procese taip pat turi būti numatyta teisė įtariamiesiems ir kaltinamiesiems ar juos atstovaujantiems gynėjams siekti nepriklausomo eksperto įvertinimo. Alternatyvi, antroji ekspertinė išvada galėtų/turėtų būti teikiama vadovaujantis rungtyniškumo ir gynybos principu (jeigu įtariamasis ar kaltinamasis nesutinka su pirmine eksperto išvada). Tokią specialisto išvadą galėtų teikti bet kuris srities specialistas (psichiatras), ne tik iš patvirtinto teismo psichiatrų sąrašo.

5.5. Mokymai

Specialistams trūksta specifinių žinių bei kompetencijų kaip bendrauti su psichikos ar proto negalia turinčiais asmenimis. Labiausiai pasigendama nuoseklus ir nuolatinio žinių atnaujinimo bei sistemingo kompetencijų kėlimo. Nėra specializuotų mokymų specialistams apie specifinius pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų apklausos, jų poreikių tenkinimo aspektus. Tokie mokymai turi būti organizuojami visiems baudžiamosios justicijos srityje veikiantiems profesionalams, ypač ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ir teisėjams, apie tai, kaip bendrauti su pažeidžiamais įtariamaisiais ir kaltinamaisiais, kaip juos tinkamai apklausti ir užtikrinti jų teises, atliepti specifinius poreikius.

5.6. Vaizdo ir garso įrašai

Ikiteisminio tyrimo apklausų metu, apklausiamų pažeidžiamų asmenų vaizdo ir garso įrašai nėra daromi. Daugelis policijos komisariatų neturi reikiamos įrangos atlikti tokius vaizdo ir garso įrašus. Be to, tai nėra reikalaujama baudžiamojo proceso įstatymais. Siekiant, kad būtų įgyvendintos EK rekomendacijos turi būti įtvirtintas įsakmus reikalaujimus ikiteisminio tyrimo metu atlikti vaizdo ir garso įrašus apklausiant pažeidžiamus įtariamuosius ir kaltinamuosius, kaip tai numatyta nepilnamečių atžvilgiu. Be to, turi būti skirtas papildomas finansavimas reikiamai įrangai įsigyti.

5.7. Socialinio tyrimo išvada

Platesnis socialinio tyrimo išvados naudojimas nagrinėjant baudžiamąsias bylas, kuriose kaltinamieji yra proto ir psichikos negalią turintys asmenys, galėtų prisidėti prie šios pažeidžiamos grupės apsaugos galimybių. Socialinio tyrimo išvada, kurioje apibūdinama kaltinamojo ar nuteistojo socialinė aplinka, kriminogeniniai veiksniai, taip pat pateikiama kita informacija, padedanti teismui individualizuoti probacijos sąlygas. Tuo pačiu tokia išvada leistų individualiai įvertinti pažeidžiamų kaltinamųjų specifines charakteristikas, specialius poreikius ir juos atliepti baudžiamajame procese ar bausmės vykdymo metu.

Bibliografija

Jolanta Kanapeckaitė, "Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)" (daktaro disertacija, Mykolo Riomerio universitetas, 2004) 01 S.

Jolanta Kanapeckaitė, "Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija," // *Jurisprudencija: Mokslo darbai* T. 47(39) (2003): 70–77.

Jolanta Kanapeckaitė, "Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos trūkumų (sutrikimų), ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė" *Jurisprudencija* t. 77(69), (2005):18-24.

Jolanta Kanapeckaitė, "Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą," *Jurisprudencija: Mokslo darbai*. T. 38(30).(2003):67–76. Jolanta Kanapeckaitė "Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas," *Jurisprudencija*, t. 75(67) (2005):43-50.

Jolanta Zajančauskienė, "Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui". *Societal Innovations for Global Growth: Research Papers* 1(1) (2012): 105–122. Jolanta Zajančauskienė, "Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga" Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. (Vilnius: Registrų centras, Jonas Prapiestis, et.al. 2014), 325–338.

Jolanta Zajančauskienė, "Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė, realizuojant asmens teisę į gynybą" iš *Petras Ancelis et. al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai"*. Vilnius: Industrus, (2009).

Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, and Jolanta Zajančauskienė. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, (2011)

Marina Gušauskienė. ĮTARIAMOJO TEISĖ BŪTI INFORMUOTAM: TEORINĖS PRIELAIIDOS IR ĮGYVENDINIMO GALIMYBĖS. *JURISPRUDENCIJA Mokslo darbai* 2008 6(108); 60–66

Inesa Kovaliukienė, Magistro darbas "Baudžiamojo proceso ypatumai tiriant ir nagrinėjant nepakaltinamų ir ribotai pakaltinamų asmenų bylas", Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2011

Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba. Valstybinio audito ataskaita. 2009 m. rugpjūčio 7 d. Nr. VA-P-40-12-15.

Ilona Michailovič, Mindaugas Girdauskas. SOCIALINIO TYRIMO IŠVADA NAGRINĖJANT BAUDŽIAMĄSIAS BYLAS. ISSN 2029-4239 (online) Teisės apžvalga. Law review No. 2 (14), 2016, p. 377-395

ŠVEDAS, G. Bausmės skyrimo asmeniui, pirmą kartą teisiamam už nesunkų arba apysunkį tyčinį nusikaltimą, nuostatos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje. *Teisė*, 2014, t. 90, p. 8–10, 16.

Norminiai aktai:

LR Konstitucija // Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30)

LR Tarptautinių sutarčių įstatymas // Valstybės žinios, 1999-07-09, Nr. 60-1948

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, įsigaliojęs 2003 m. gegužės 1 d. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, įsigaliojęs 2003 m. gegužės 1 d. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341, Nr. 46 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas. Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugpjūčio 20 d. įsakymas Nr. 1R-229 „Dėl teisingumo ministro 2012 m. birželio 14 d. įsakymo Nr. 1R-159 „Dėl Socialinio tyrimo išvados formos ir socialinio tyrimo išvados rengimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, 2015-08-20, Nr. 2015-12433.

LR Teismo ekspertizės įstatymas // Valstybės žinios, 2002-11-22, Nr. 112-4969

Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas dėl teismo psichiatrijos ekspertizės organizavimo ir atlikimo tvarkos aprašo patvirtinimo 2013 m. birželio 12 d. // Valstybės žinios, 2013-06-20, Nr. 65-3272

KOMISIJOS KOMUNIKATAS EUROPOS PARLAMENTUI, TARYBAI, EUROPOS EKONOMIKOS IR SOCIALINIŲ REIKALŲ KOMITETUI IR REGIONŲ KOMITETUI. Europos Sąjungos įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių garantijų darbotvarkės įgyvendinimo pažanga. Europos baudžiamosios teisenos erdvės pagrindų stiprinimas. Briuselis, 2013 11 27 COM(2013) 820.

2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose/ 2013/C 378/02. Prieiga: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32013H1224\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32013H1224(02))

Priedas Nr. 1

Pirmosios grupės respondentų - intelekto bei psichikos negalią turinčių asmenų (pažeidžiamos grupės asmenų), kurie yra ar buvo įtariamieji ar kaltinamieji baudžiamojoje byloje, aprašymas.

Tyrimo dėmesys skiriamas pažeidžiamų asmenų ypač suaugusių asmenų su proto ir/ar psichikos sutrikimais apklausai. Siekiant išsiaiškinti kaip užtikrinamos pažeidžiamų asmenų teisės apklausose dalyvavo asmenys kuriems buvo pareikšti įtarimai, jie buvo sulaukyti ir/arba jie dalyvavo teismo procese. Kiekvienas tyrimo dalyvis pateikė raštišką sutikimą dalyvauti apklausose. Duomenims rinkti naudotas pusiau struktūruotas interviu. Iš viso apklausti 15 respondentų kurių amžius nuo 18 iki 65 metų.

Respondentai. Ne visi respondentai galėjo patys atsakinėti į užduodamus klausimus, todėl kartais jiems pagelbėdavo šalia esantys jų atstovai, apie tai informaciją pateikiama pastabose.

Respondentas	Lytis	Pastaba
A1	Vyras	
A2	Vyras	
A3	Moteris	Visada greta buvo tėvas
A4	Moteris	
A5	Vyras	Interviu metu labai bijojo kalbėti
A6	Moteris	
A7	Vyras	Padėjo atsakyti mama
A8	Vyras	Atsakinėjo mama
A9	Vyras	Atsakinėjo socialinė darbuotoja
A10	Vyras	
A11	Vyras	Globos įstaigos gyventojas
A12	Vyras	
A13	Vyras	
A14	Vyras	Atsakinėjo močiute
A15	Vyras	Atsakinėjo socialinė darbuotoja

Siekiant išsiaiškinti pagrindinius sisteminius ir procedūrinius trūkumus apklausos duomenys suskirstyti į tris dalis – apsaugos priemonės ikiteisminiame procese, sulaikymo apsaugos priemonės, apsaugos priemonės sulaikymo (teismo) metu.

Priedas Nr. 2

Antrosios respondentų grupė - profesionalų baudžiamosios justicijos sistemoje (ypač, ikiteisminio tyrimo, prokuratūros, teismų, medicinos srities atstovais, NVO ir intelekto ar psichikos negalios organizacijos atstovais), aprašymas.

Tyrime pasirinkti respondentai buvo arba tiesiogiai dalyvaujantys įtarimų pareiškimo, sulaikymo, tarymo eigoje arba turintys su šia sritimi susijusias patirties. Buvo siekiama atrinkti respondentus iš skirtingų suinteresuotų šalių tai yra asmenų, atstovų dalyvaujančių baudžiamajame procese – teisėsaugos institucijų, teisininkų, nevyriausybinų organizacijų bei akademikų. Tyrimo tikslas nustatyti spragas ir trūkumus esamiems pažeidžiamų asmenų vertinimo mechanizmams.

Prieš atliekant interviu gautas raštiškas kiekvieno tyrimo dalyvio sutikimas, kuriame nurodoma kokiems tikslams bus panaudota gauta informaciją.

Teminės analizės eiga:

- 1. Susipažinimas su tyrimo duomenimis.** Transkribuotų interviu skaitymas, pirminių pastabų ir įžvalgų žymėjimas.
- 2. Pradiniu kodų įvedimas.** Dominančių temų segmentavimas ir jų kodavimas.
- 3. Temų paieška.** Ieškomas ryšys tarp atskirų temų.
- 4. Temų peržiūrėjimas.** Rastų temų peržiūrėjimas ir tobulinimas
- 5. Temų apibrėžimas.** Įvedami temų apibrėžimai
- 6. Analizės parengimas.** Aprašomi gauti duomenys

Respondentas	Patirtis	Lytis
R1	Pažeidžiamų asmenų dalyvavimo baudžiamajame procese ekspertas	moteris
R2	NVO atstovas	vyras
R3	Prokuroras	moteris
R4	Ikiteisminio tyrimo vadovas	vyras
R5	Kriminalinės policijos tyrėjas	moteris

Duomenys suskirstyti į keturias pagrindines dalis – Pažeidžiamo asmens atpažinimas, Gebėjimas įvertinti pažeidžiamo asmens būseną, Pažeidžiamo asmens atstovavimas bei Pagalbos priemonių suteikimas. Kiekviena iš šių dalių išskaidyta į mažesnes temas.

Priedas Nr. 3

Forma patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymu Nr. I-288

--

(įstaigos, padalinio pavadinimas)

TEISIŲ ĮTARIAMAJAM IŠAIŠKINIMO PROTOKOLAS

Data	
Surašymo vieta	
Ikiteisminio tyrimo Nr.	

Protokolą surašė	<hr/> <hr/> <hr/> (pareigos, vardas ir pavardė)
Dalyvauja vertėjas	(vardas ir pavardė, vertimo kalba)
Įtariamasis	(vardas ir pavardė)
Kiti dalyvaujantys asmenys	

	(vardas ir pavardė)
Įtariamajam išaiškintos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnio 4 dalyje numatytos teisės.	
Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedas lietuvių (ir) _____ kalba, įteiktas. (kita kalba)	
Įtariamojo teisės išaiškintos, protokolo priedą gavau.	(data, įtariamojo parašas, vardas ir pavardė)
Vertėjas	(parašas, vardas ir pavardė)
Teisės išaiškino	_____ _____ _____ (pareigos, parašas, vardas ir pavardė)
Pastabos	
Kiti dalyvaujantys asmenys	_____ _____ _____ _____ (data, kitų dalyvujančių asmenų parašas, vardas ir pavardė)

TEISIŲ ĮTARIAMAJAM IŠAIŠKINIMO PROTOKOLO

PRIEDAS

TEISIŲ ĮTARIAMAJAM IŠAIŠKINIMO PROTOKOLO PRIEDAS

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (BPK) 21 straipsnio 4 dalį įtariamasis turi šias teises:

1. Žinoti, kuo jis įtariamasis.

Įtariamasis turi teisę, kad jam suprantama kalba būtų skubiai ir nuodugniai pranešta apie jam pareikšto įtarimo pobūdį bei pagrindą.

Pranešime apie įtarimą, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarime ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje pripažinti įtariamuoju turi būti nurodyta nusikalstama veika (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės) ir baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamojo teisės.

Naujas pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas tik tuo atveju, kai keičiasi įtarimo turinys.

2. Nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją. Įtariamasis turi teisę gintis pats arba per pasirinktą gynėją. Ši teisė garantuojama nuo

sulaikymo ar pirmosios apklausos momento. Jeigu įtariamasis neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti, jis turi teisę nemokamai gauti

teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka.

Sulaikytas arba suimtas įtariamasis turi teisę matytis su gynėju be pašalinių asmenų. Laikino sulaikymo arba suėmimą vykdančiose įstaigose nustatytu darbo laiku vykstančių įtariamojo ir gynėjo susitikimų skaičius ir trukmė negali būti ribojami.

3. Gauti vertimą žodžiu ir raštu. Lietuvos Respublikoje baudžiamasis procesas vyksta valstybine lietuvių kalba. Lietuvių kalbos nemokančiam įtariamajam užtikrinama teisė daryti pareiškimus, duoti parodymus ir paaiškinimus, paduoti prašymus ir skundus, kalbėti teisme gimtąja kalba arba kita kalba, kurią jis moka. Visais šiais atvejais, taip pat susipažindamas su bylos medžiaga įtariamasis turi teisę naudotis vertėjo paslaugomis BPK nustatyta tvarka.

Bylos dokumentai, kurie įtariamajam įteikiami įstatymų nustatyta tvarka, turi būti išversti į įtariamojo gimtąją kalbą arba į kitą kalbą, kurią jis moka.

4. Informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį. Įtariamąjį sulaikius ar jam paskyrus suėmimą, jį sulaikęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas

ar prokuroras arba jam paskiriant suėmimą dalyvavęs prokuroras privalo apie tai pranešti paprastai vienam iš įtariamojo nurodytų šeimos narių ar artimųjų giminaičių. Jeigu įtariamasis jokio asmens nenurodo, tačiau pageidauja, kad apie sulaikymą ar suėmimą būtų pranešta, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras savo nuožiūra privalo pranešti vienam iš įtariamojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių, jei šį pavyksta nustatyti. Jei įtariamasis apie jo sulaikymą ar suėmimą nori informuoti kitą asmenį, kuris nėra šeimos narys arba artimasis giminaitis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras praneša apie tai tuo atveju, jei, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro manymu, tai nepakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali atsisakyti pranešti, jei įtariamasis motyvuotai paaiškina, kad toks pranešimas gali pakenkti jo šeimos narių, artimųjų giminaičių ar kito asmens saugumui.

Įtariamajam turi būti sudaryta galimybė pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams apie sulaikymą ar suėmimo paskyrimą.

Sulaikius kitos valstybės pilietį ar jam paskyrus suėmimą, jį sulaikęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras arba jam paskiriant suėmimą dalyvavęs prokuroras nedelsdamas praneša Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai ir, jeigu sulaikytas arba suimtas įtariamasis pageidauja, – jo valstybės diplomatinei atstovybei ar konsulinei įstaigai.

5. Gauti skubią medicinos pagalbą.

Įtariamojo laisvės ar judėjimo ribojimas neturi sukelti dirbtinių kliūčių bendra tvarka gauti būtinąją medicinos pagalbą. Būtinoji medicinos pagalba teikiama neatsižvelgiant į įtariamojo pilietybę.

Būtinoji medicinos pagalba sulaikytam ar suimtam įtariamajam teikiama laikino sulaikymo ar suėmimą vykdančios įstaigos veiklą reglamentuojančių teisės aktų nustatyta tvarka.

6. Žinoti maksimalų terminą, kiek valandų (dienų) gali būti apribojama jo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios. Maksimalus laikino sulaikymo terminas yra 48 valandos. Šis terminas skaičiuojamas nuo

asmens faktinio sulaikymo nusikalstamos veikos padarymo ar kitoje vietoje. Maksimalus suėmimo terminas yra 18 mėnesių (jeigu įtariamasis nepilnametis, – 12 mėnesių). Iš karto suėmimo terminas gali būti paskirtas ir vėliau tęsiamas ne ilgesniam kaip 3

mėnesių laikotarpiui. Suėmimo terminas perdavus bylą nagrinėti teismui nėra ribojamas.

7. Duoti parodymus ar tylėti. Duoti parodymus yra įtariamojo teisė, bet ne pareiga. Jeigu įtariamasis nusprendžia duoti parodymus, jis turi teisę neatsakyti į atskirus klausimus.

8. Pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus. Įtariamasis turi teisę ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui arba teismui savo

iniciatyva pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, arba BPK nustatytais pagrindais teikti prašymą ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui dėl tokių

daiktų ir dokumentų išreikalavimo.

9. Pateikti prašymus.

Įtariamasis turi teisę ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui pateikti su ikiteisminiu tyrimu susijusius prašymus. Šie prašymai pagal kompetenciją nagrinėjami BPK ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka ir terminais.

10. Pareikšti nušalinimus.

Įtariamasis turi teisę pareikšti nušalinimą ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, advokatui, advokato padėjėjui, vertėjui, ekspertui ir specialistui BPK nustatytais pagrindais ir tvarka.

Nušalinimas turi būti pareiškiamas ir motyvuojamas raštu.

Dėl vertėjo, eksperto ar specialisto nušalinimo nusprendžia ikiteisminį tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno nušalinimo nusprendžia prokuroras. Dėl prokuroro, advokato ir advokato padėjėjo nušalinimo nusprendžia ikiteisminio tyrimo teisėjas. Dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo nušalinimo nusprendžia apylinkės teismo pirmininkas.

11. Susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga.

Įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, išskyrus proceso dalyvių duomenis, saugomus atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos, taip pat susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus.

Rašytinis prašymas susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ar susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus pateikiamas prokurorui. Prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, taip pat neleisti daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei.

Prokuroras neturi teisės neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis, jei ikiteisminis tyrimas baigtas ir yra rašomas kaltinamasis aktas.

Jeigu įtariamasis yra suimtas, teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis ir teisę daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus turi jo gynėjas, o atsisakius gynėjo – įtariamasis.

Susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga metu draudžiama daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas, kai duomenys yra apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius; apie privatų proceso dalyvių gyvenimą; dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui; užfiksuoti proceso veiksmų protokoluose ir jų prieduose, kai informacija gauta panaudojus kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus ir priemones Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo ar atlikus slaptus ikiteisminio tyrimo veiksmus bei prokurorui pasinaudojus teise susipažinti su informacija BPK nustatyta tvarka; informacija, kuri sudaro valstybės, tarnybos, profesinę ar komercinę paslaptį. Šiuo atveju draudžiama daryti ir ikiteisminio

tyrimo medžiagos išrašus.

12. Apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmus ir nutarimus įtariamasis turi teisę apskųsti ikiteisminį tyrimą organizuojančiam ir jam vadovaujančiam prokurorui. Jei prokuroras atsisako patenkinti skundą, šis jo nutarimas gali būti skundžiamas aukštesniajam prokurorui, o aukštesniojo prokuroro sprendimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Prokuroro proceso veiksmus ir nutarimus įtariamasis turi teisę apskųsti aukštesniajam prokurorui. Jei aukštesnysis prokuroras atsisako patenkinti skundą, šis jo nutarimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamus proceso veiksmus ir jo priimtas nutartis, išskyrus tas, kurios neskundžiamos, įtariamasis turi teisę apskųsti aukštesniajam teismui BPK nustatyta tvarka.